

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Ստեղծագործական համայնքներ
ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

**This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported (CC BY-NC 3.0) license.**

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

4317

ԱՅրանալու քարտէ քարտէ

Պոլսու վարդապետի քարտէ

281.69.

Ա-51

Պոլսու

1874

2010

ԱՄԲԱՍՏԱՆՈՒԹԻՒՆ
ՎԱՆԱՅ
ՊՕՂՈՍ ՎԱՐԴԱՊԵՏԻՆ
ՎՐԱՅ

Կ. ՊՕԼԻՍ

ՏՊԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ ՍՄՏՈՒՆԻ Ղ. ՊԱՏԵՂՊԱՆՆԵՐ ՆԻ ԸՄՄ.

1874

281.69.
Կ. 51

281.69.

Ա. 51

Այ

ԱՄՐԱՍՏԱՆՈՒԹԻՒՆ

ՎԱՆԱՅ

ՊՕՂՈՍ ՎԱՐԴԱՊԵՏԻՆ ՎՐԱՅ

23164

ԱՄԲԱՍՏԱՆՈՒԹԻՒՆ

Վ Ա Ն Ա Յ

ՊՕՂՈՍ ՎԱՐԴԱՊԵՏԻՆ ՎՐԱՅ

« Բարևոր է Աղ. սպա էրէ
« Աղն անհամեսցի. ի՛ն համեմե-
« ցի. ոջ յերկիր է, ոջ յաղբ է պի-
« տանացու, այլ ընկենայ զնա
« արտարս » :

Ա.

Մենք միտք չունէինք այսօր նկարագիր մը
տալ այն անցեալին, որ բարոյապէս և նիւթա-
պէս մահառիթ եղած է վանայ հասարակութեան,
Պօղոս վարդապետին վարդապետութեան կոչուած
օրէն սկսեալ, քանզի դա վարդապետ ձեռնա-
դրուելուն հետ սկսած է վանայ ազգային բարձր
պաշտօնավարութիւնները վարել մինչեւ հերու, և
եթէ հաշիւ բռնուէր՝ կը տեռնուէր որ, առանց
բնաւ չափազանցութեան, ամէն մէկ օր՝ մէկ ու-
ճիր, մէկ գայթակղութիւն ըրած եղեր է դա :
Մենք միտք չունէինք ասոնց վրայ նորէն խօսե-
լու, կըսենք, քանզի այնքան յաճախակի դրուած

1871
39

և խօսուած է, որ բողոքողներս անգամ զղուած ենք, ո՛ւր կը մնայ հասպա լտողները: Բայց ո՞վ է որ նորէն կ'ստիպէ զմեզ կրկնել այս ամէնը, որ նոյն իսկ վարչութիւններն անգամ տաղտկացած են ըսելով և վաստակելով: — Խնդիրն ինքնին կուգայ կը գտնէ զմեզ. կստիպէ զմեզ. կը համուղէ զմեզ, թէ՛ այս անգամ ալ կեդր. վարչութիւնը առանց նկատողութեան առնելու խնդրոյն պարագաները, և իրեն ըրած որոշումէն յառաջ դալիք ծանր ծանր հետեւանքները, ներելի լինի մեզ այսպէս ըսելու. սխալած են իրենց որոշման մէջ, այն է « Թագնէր գրել և տալ ի Բ. Դուռ, որ Պօղոս վարդապետ կարինէն ի վան դառնայ » . փութանք ըսելու նաև թէ՛ « վանայ Անապատին վանքը երթայ առանց Ազգ. գործոց միջամտելու »: Եթէ քաղաքականութիւն մը կայ խառն ժողովոյ այս անգամ որոշածին մէջ, այն ալ վերոյգրեալ խօսքին վերջին մասն է. այսինքն « Անապատն երթայ, և Ազգ. գործոց չմիջամտէ »:

Մենք ըստ կարգին պիտի ցոյց տանք թէ՛ ինչպէս անկարելի է Պօղոս վ. վանայ Անապատը կամ վանայ վանքերէն մէկը երթայ ու Ազգ. գործոց չմիջամտէ:

Խառն ժողովը այս որոշումն ըրած էր արդէն, և լրագիրները հրատարակած՝ երբ իմացանք, և 1873, դեկտ. 28 ուրբաթ օրը խնդրագրով մը ներկայացանք, ի Ղալաթիա, ժողովոյն. և բողոքեցինք այդ որոշման դէմ: Նոյն պահուն Գաղաքական ժողովոյ Ա. Բ. վսեմ Ատենապետները ժողովէն մեկնեցան դուրս, մնացեալներն ալ հազիւ կարեւորութիւն

տուին մեր բողոքոյն, և Տեղապահ սրբազանը հրամայեց որ, եթէ օրինաւոր ամբաստանութիւն մը ունիմք, ուշադրութեան պիտի առնուն: Նոյն օրն էր՝ որ կրօնական ժողովոյ ատենապետ Թ. սրբազան « Գետին անցնի . . . ժողովուրդ » ըսաւ այն հասարակութեան, որ եկած էր պաշտպանութիւն խնդրել իւր իրաւանց, իւր պատուոյն և իւր կրօնից, որ նախատինք և դայթակղութիւն և փուճ դարձած է անպիտան կրօնաւորի մը լծեալքով. այնպիսոյ մը՝ որմէ շնորհակալ ըլլալու ենք քիչ չարիք գործելուն համար. քանզի յայտնի տեսնուեցաւ որ այսպիսի ժողով մը պաշտպան ունի իրեն և կրնայ քաջալերուիլ:

Արդէն այս դրութիւն էր պատճառ, որ դաշարունակ և աճեցուն գործեց չարութիւն, և շարունակ վարեց պաշտօնը, մինչև օր մը՝ հազիւ Մարդ մը, որ թէ մտքով ու աչքով կը տեսնար ու կը ճանաչէր զանի, որ խղճով և սիրով կուզէր վերջ տալ այն չարեաց՝ որ այս վարդապետի ձեռքէն և երեսէն կը կրէր վանը, և թէ ո՛ւր կերթար այդ բազմահայ երկրի վիճակը, եթէ տակաւին այս հայութեան դահիճը Պօղոս վարդապետ առաջնորդէր անոր:

— Ս. Խրիմեան հայրիկն էր մեր ըսած այն հայրենասէր Մարդը՝ որ արդար և արծուատես աչօք կը նկատէր գաւառացւոյն և Տաճկաստանի ամէն Հայուն ընթացքը, փորձով գիտէր, զգալով կը դիտէր, և անձնուէր արիութեամբ ուղի կը հորդէր Հայոց յառաջադիմութեան, գլորելով խոչնդոտն պատճառող քարերը արահետ ճա-

նապարհէն , որոց կարգէն էր և մեր Պօղոս վարդապետ : Քա՛ր որձաքար , որուն ձեռք տալու կը վախնային նախորդ Պատրիարքները և վարչութիւնը , կասկածելով թէ գիրքը փոխելով սյդանձին , դա իր կրօնքը կը փոխէ , և Յայտնութեան մէջ երեւցած վիշապին նմանցնելով՝ անոր տուտն ալ աստեղաց երրորդ մասը իրեն հետ պիտի քաշէր , այսինքն վանեցիներէն շատերը Պօղոս վարդապետին հետեւելով կրօնափոխ պիտի ըլլային :

Այս փոքրոգի անձանց յատուկ եղած երկիւղը սխալ երեւցաւ ոչ միայն վանայ Պօղոս վարդապետին վրայ , այլ և Սոյ Նիկողոսին , և այլոց վրայ , որոնք առ հասարակ իրենց դայթակղութեամբ հանդեձ՝ երկիւղ սփռելով կը տիրապետէին մէկ մէկ երկիրները , իբր թէ այն տեղերու հոգեւոր ըլլային ատոնք :

Յաւալի է այս առթիւ այս յիշատակութիւն ընելնուս հետ յիշել նաև թէ , եղան ոմանք , որ խրիմեանի այս արիութիւն և ճշմարիտ պաշտօնավարութիւնը՝ իրենց դաւաճանութեանց մէկ մէկ առիթ համարեցին , և փոխանակ ուղերձներ ընելու Ս . Հայրիկին . ամբաստանեցին , թշնամանեցին , մինչեւ զղուեցնելով կամ վշտացնելով Պատրիարքական պաշտօնավարութենէն ալ հրաժարեցուցին , և ցայսօր կը դատափետեն զՆորին Սըրբազնութիւնը՝ ժողովրդեան բարիք խորհելու և գործելու համար :

Այդ ի՞նչ բտել է : Մենք այսպէս կը հասկնանք , — Ով որ վատ է , բռնաւոր է , կը շարժարէ , կը

հարստահարէ , կ'անօրինէ , կը գայթակղեցնէ , նա է այս ժամանակին արժանաւոր մարդ , նա՞ առաջնորդ , նա՞ ժողովական , նա՞ ազգային ամէն բան : Եւ , ով որ ընդհակառակն՝ հակառակ :

Արագիրներէն և ընթերցողներէն որի՞ն ծանօթ չէ Պօղոս վարդապետ իր գործածներով , կրօնական և ֆաղաքական ժողովոյ պաշտօն վարողներէն որի՞ն ծանօթ չէր նա : Եւ այդպիսի մէկը՝ եթէ խրիմեան թողուցած ըլլար պաշտօնի մէջ , պէտք էր զխրիմեան պատրիարքութենէ ձգել տալու չափ յանցանք համարել . այն ինչ հակառակն պատահեցաւ : Ալ պէտք չունինք զարմանալու թէ՛ ինչո՞ւ համար դաւառները առանց աւրաջնորդի մնացած են , եղածներնէն ալ շատեր լար Պօղոս վարդապետի նման են , վասն զի Կ . Պօլսոյ Ազգ . կեդրոն այսօր այդպիսիները կուղէ , կը պաշտպանէ :

Ի՞նչ ընթացք , և ի՞նչ կերպ կառավարութիւն է այս , Տէ՛ր Աստուած :

Երզնկայու Առաջնորդ Արժ . Գրիգորիս վ , Ալէթճեանց , իր վիճակէն կը հանեն , Պօլիս կը բերեն . վճիռ կուտան որ երեք տարի բնաւ պաշտօն չվարէ , մինչև եկեղեցական պաշտօն վարելէ ալ դադրեցունել կուղէ զանի կրօնական ժողովոյ : Պատճառը . վասն զի Շահ Հիւսէյինի համար նամակ մը գրած ու հրատարակած է : Եթէ այս լիներ պատճառ , պէտք էր մեր Պօղոս վ . հազար անգամ պատապարտուէր , վասն զի վանայ վիճակը որքան քիւրդ , գող , անառակ , աւաղակ , հարբստահարիչք կան , բոլորին պաշտպան է , բարե-

կա՛մ է , աղատարար է , հետեւաբար և անոնց պէս մէկն է նա ալ : Այս կէտը ընդարձակ պիտի գրենք իր կարգին :

Պօղոս վարդապետի պաշտպանողներուն մենք կ'առաջարկենք որ Պօլիս բերել տալով նշանաւոր պաշտօն մը տրուի անոր , վասն զի այդպիսեաց արժանավայելութիւնք Պօլոս մէջ աւելի լաւ կը ճանչցուին : Ափսոս չէ՞ նա ի վան դառնայ : Զըրկանք մ'է այդ՝ անոր արժանապատուութեան , երբ իրմէն պակաս եղողները հոս բարձր պաշտօններու վրայ կը գտնուին . նա հոն շարունակ կ'ամբ բաստանուի : Այդպիսի մէկը ինչպէս զինքը պաշտպանողներն կուզեն ըլլայ , պիտանի է ուրիշ տեղերու մէջ ալ պաշտօնը վարել . իր խնամք տարածանել , ինքզինքը ճանչցնել : Մեծապէս կը զարմանանք , երբ կը տեսնանք նաև Մարտիրոսեան վսեմ : Սիմոն պէյի և և Տատեան վսեմ : Առաքել պէյին , և միանգամայն իրենց հետ նստող Ժողովական տեսրց՝ այս խնդրոյն մէջ բռնած ընթացքը , որոնք այնպիսի ժամանակի մը մէջ պաշտօնի կոչուեցան , որ պէտք էր իրենց իմաստութեան վայելած որոշումներ ընէին կուսակցական խնդրոց մէջ , որպէս զի իրենց յայտարարած « խաղաղասիրական » պաշտօնը կատարած ըլլային : Խաղաղասիրութիւնը , որոյ բուն հիմն է արդարասիրութիւն : Արդ՝ Ժողովականք ամէնքն ալ քաջ գիտեն , որ գրեթէ քսան տարիէ հետէ վանը կուսակցութիւն և խռովութիւն կայ , և այս շարունակութեան մէջ խռովութեան առիթն ու առարկան կուսակցութեան դիւցազն՝ Պօղոս վարդապետն է

Միմիայն ՆԱ : Նա՛ որ իր կռնակը տուած է կարգ մը անձանց , և թիկունք առած երկրին մէջ գլտնուած շահասէրներ և վառասէրները . կարգ մը ալ անխիղճ և անառակ անձինքները : — Այո , այսպիսիքն են նորին արժանապատուութեան սեղանակից , խորհրդակից , գործակից , և կենցաղակից մարդիկ — : Ասոնցմով ազդեցութիւն կը գործածէ նա գիւղերու մէջ , լեռներու վրայ , կառավարութեան ատենի մէջ , բանտերու մէջ , Ազգային հրապարակական և առտնին խնդրոց , յարաբերութեանց և առնչութեանց մէջ . և շարունակ վնասել , ընդոտնել , չարչարել , խռովել և սարսափեցնել կուտայ համեստները , ուղղութեան և յառաջադիմութեան սիրողները :

Այս ա՞ղ է եկեղեցւոյ : Սա հովիւ է Ժողովուրդին : Սա առաջնորդ է երկրի մը :

Բ .

Ներկայ վարչութիւնը , կըսենք , արդարասիրութեամբ պէտք է խաղաղասիրութիւն ընէ , խաղաղութեան հակառակորդը , խռովութեան առիթը վերցնել պէտք է , որ խռովութիւնն ալ վերնայ , ու խաղաղութիւնը հաստատուի : Բայց մեզի կըսէ վարչութիւնը , մեր երկրորդ ներկայացման օրը . 1874 , յունվար 4 , մեզի կըսէ որ , « ի՛նչ բողոք կամ ամբաստանութիւն ունիք Պօղոս վարդապետին վրայ , դրի առէք բերէք , մտիկ կընենք . եթէ կրցաք հաստատել՝ մենք զանի նորէն ետ կը

դարձնեմք: Բայց ասոր համար ալ պէտք է ստորագրէք նախ երկու պայմանը»: — Ի՛նչ են: «Ա. եթէ չ'կրցանք հաստատել ձեր յառաջ բերած ամբաստանութիւնքը. պէտք է դուք պատիժ կրէք, և անոր փլատները հատուցանէք»: «Բ. Ձեր ամբաստանութիւնները պէտք է ըլլան նոր գործած յանցանքներ, վասն զի հին գործածներու համար ինչ որ քաշեց բաւական է»:

Վերոյգրեալ պայմաններուն պատասխանն թէ ժողովոյն մէջ, և թէ հրապարակաւ՝ այս է. — Տեարք, եթէ չ'կրնանք ամբաստանութեամբ հաստատել, արդէն ըստ ամենայն օրինաց մեք զրպարտող եղած կըլլանք, և հետևաբար պատիժ մեք կը կրեմք: Արդ՝ առաջարկել մեզ այդ պայմանը, և ստորագրութիւնը ուղել, կը նշանակէ օրէնք չունենալ, և եթէ օրէնք ալ չ'կայ Ազգային վարչութեան, արդարութիւնը կայ և միշտ կայ, ըստ այնմ կամ Պօղոս վարդապետ կամ մենք կը դատուինք:

Հիմայ, եթէ ներելի լինի, մենք պէտք է առաջարկենք վարչութեան, թէ — հաճեցէք ստորագրել, որ արդարութեամբ ուշադրութեան առնուք այս խնդիրը, և վճռէք: — Ստորագրել, որ եթէ Պօղոս վարդապետ ամբաստանութեամբ դատապարտուի, բողոքողացս և վանայ համօրէն հասարակութեան և անհատներու փլատներ և կորուստները որ մինչև ցայսօր Պօղոս վարդապետի ձեռքով կամ անոր առիթով հասած են, հատուցուի վարչութեանդ ձեռքով, և Պօղոս վարդապետըն ալ անուշտ պատժուի իրեն գործակիցներով:

Գալով երկրորդ պայմանին, այսինքն՝ Նոր յանցանքներով ամբաստանելուն, կը պատասխանենք խոնարհաբար: Այդ մարդը՝ մինչև 1872 օգոստոսին՝ որ տակաւին վանն էր, ինչ որ ըրած ունի, կրնանք մէջ բերել: Իսկ, եթէ ըսէք մեզի, ինչպէս որ ըսիք, թէ «Ասոնց փոխարէն ահա տարիէ մը աւելի բացակայ ապրելով վանէն՝ բաւական պատիժ պէտք է համարել իրեն»: Թէեւ արդարութեան համաձայն չէր ըլլար այդ, բայց գոնէ մենք ալ բողոք չէինք ըներ նորէն, եթէ այդպէս ըսելով հանդերձ՝ չ'վճռէր վարչութիւնը որ՝ Նա նորէն վերադառնայ վան: Արդ «անապատ երթայ, բայց Ազգ. գործոց չ'միջամտէ» ըսել, և «հին յանցանաց համար այսքան ամոռն բացակայութիւնը հերիք համարելու է» ըսել, կը հաստատեն թէ, վարչութիւնն ալ համոզուած է որ Պօղոս վարդապետ Ազգային գործոց միջամտելով փաստակար եղած է, և է: Եւ թէ՛ Պօղոս վարդապետ յանցանքներ ըրած է. ու արտորելու ալ արժանի մէկը եղած է, և ահա իր արտօն ալ քաշած է:

Այս այսպէս ընդունելով, կը հետեւցնենք հարցընելով, թէ — կուզէ՞ ուրեմն վարչութիւնը՝ որ Պօղոս վարդապետ վան երթայ, նորէն յանցանք գործէ, և նոր ամբաստանութիւն յարուցանենք վրան: Բայց անոր յանցանքները, մէկ մէկ սոսկալի աւարներ կը տանին վանայ Ազգային կեանքէն: Չե՞ն մեղքնար անոնց: Ինչո՞ւ համար չը բարեհաճիր կարճն, ուղիղն, և օգտակարն ի գործ դնել: Միթէ վարդապետը

քաղաքացի՞ մ'է , վաճառակա՞ն մ'է , երկրագործ մ'է , ընտանի՞ք ունի , որ երբ թողու այն երկիրը և երթայ ուրիշ մը , այնքան վնաս պատճառի կամ ընտանիքը չարչարուին : Սա՛ եթէ եկեղեցական է , ուր որ լինի՛ եկեղեցին պակաս չէ իրեն . եթէ վարդապետ է , շատ տեղ ուսուցչի և քարոզչի կարօտ են . եթէ քաջ առաջնորդ է , ահա ամէն կողմէն առաջնորդ կուզեն . եթէ կրօնաւոր է , չորս կողմը լեցուն վանքեր են . եթէ աղ է՝ կըսեմք , թող քիչ մ'ալ ուրիշներ ճաշակեն սատոր համը : Այդ աղը այնքան տարի է մեր թանը չանուշեց , այլ միշտ դառնացոյց : Այդ աղը վանայ համար « Աղ անհամ և անպիտան է » այսքան երկար տարիներու փորձով , « ոչ յերկիր և ոչ յաղբ է պիտանացու , այլ ընկենուլ զնա արտաքս » ըստ անսուտ բանի Ս. Աւետարանին : Դա՛ դույն է կատարեալ , սատոր համը վանայ կրօնաւորք , աշխարհականք , կանայք , մանկտիք , այրազգիներէն անդամ՝ ճաշակած և մահացած են : Մահացած , կըսեմք , բարոյապէս և մարմնաւորապէս , ինչպէս պիտի տեսնուի մեր յառաջ բերած ամբաստանութեանց համառօտ ցանկին մէջ : Ստիպեալ ենք այդ ցանկը հրատարակել իբրև հարտահարեալ դատախազք , դատաստան խնդրելով ներկայիս մէջ ներկայ վարչութենէն և հրապարակական ընթերցողներէն . Դատաստանի յանձնելով և ապագային մէջ գալիք սերունդէն և պատմութենէն : Դատաստանի հաւատալով նաև Աստուծմէն , թէ և ՆԱ. դիտէ զամենայն , բայց յիշեցնելու համար թէ՛ Աստուած ալ զմարդիկ կը դատէ արդարութեամբ

ի միւսանդամ գարտեանն՝ մարդոց առաջուց գործած յանցանաց համար , և ոչ թէ ներկայ վարչութեան պահանջածին համաձայն՝ մեռնելէն և գերեզման աքսոր գնալէն զինի՛ կը ներէ , ու յարութիւն առնելէն զինի գործելիք նոր յանցանք կը փնտռէ որ դատէ :

Վարչութիւնը մեզ կը պատասխանէ թէ՛ « Մենք մեր որոշումն ետ չենք առնուր , դուք ինչ կուզէք ըսէք » :

Այս ի՞նչ գրութիւն է : Տեսրք , Դուք երկու կուսակցութենէն մարդ կանչեցի՞ք , երկու կողմի գրուածները ուշադրութեան առի՞ք , և ի՞նչ շուտ : Դուք այս խնդրոյն սկիզբը , մէջը և վախճանը քննեցի՞ք : — Ոչ :

— Այլ կըսէք թէ՛ « Խրիմեան Սրբազանի որոշումն է կը գործադրենք , անոր սկսածի շարունակութիւնն է , անոր գրած Բարեբազ է , որոյ ըստորագրութիւնը միայն փոխելով Ս. Տեղապահին ստորագրել տալով Բ. Դուք զրկուած է :

Որքան շատ բան ունենանք ըսելիք հոս , զանց կընենք : Միայն սա պարագայն կուզենք ծանուցանել որ , մենք նոյն իսկ Խրիմեան Սրբազանին ալ բողոքեցինք . բարեբազաբար ետ դարձած էր Բարեբազ . բայց երբ հարցուցինք Նորին Սրբազնութեան թէ՛ ի՞նչ բանի վրայ հիմնած էր այդ թագրիրը . դիւանատունէն գրեր բերել տուաւ և ցցուց մեզ , որ գրուած էր կարնոյ Ազգ . Քաղաքական Ժողովէն և Գեր . Յարութիւն սրբազանէն , որոնք կը խնդրէին Պողոս վարդապետի Երեմիէ հանել և զրկել վանայ վանքերէն մէկը՝ ըստ որում

Պօղոս վարդապետ խնդիր տուած էր յիշեալնե-
րուն իրեն անձնական հիւանդութիւնը պատճառ
դնելով և վրանդաւոր յուսահատութիւնը . . . —
Եթէ վարչութիւնն ալ այս հիման վրայ կազմած
է իր որոշումն, ինչպէս Խրիմեան Սրբազանն,
նոյնպէս և վարչութիւնն՝ այս մասին մէջ խաբ-
ուած է մեծապէս :

Պօղոս վարդապետ եթէ հիւանդ է, բժիշկնե-
րու շատութիւնը կարնոյ մէջ կայ, վան գրեթէ
բժիշկ չը կայ, նմանապէս և դարմանի պէտքերը :
Եթէ նա յուսահատեր է . . . իրեն տարադրուե-
լով. « վան երթայ Ազգ. գործոց չը միջամտէ », և
առանձին վանքը նստի, ուր տեղէն շարունակ
աչքի առաջ ունենայ իր նստած առաջնորդարա-
նը, իր այսքան տարուան խաղերը, ներկայացու-
ցած թատերաբեմը և դերասան ընկերները. հան-
դիսացած ասպարէզը՝ և իրեն նիզակակիցները.
գրաւած, տիրած մեծ վիճակը և անոր վայելքը,
և միանգամայն տեսնայ զինքը մօտ և զուրկ ա-
նոնցմէ, Նա՛ աւելի կը յուսահատի . . . Եւ միայն
պիտի յուսահատի՞ . ինչե՞ր պիտի յառաջ դան նո-
րին սրբութեան յուսահատութենէն : Ո՞ր Ապօղոս-
եան կարող է ապահով ապրիլ. ո՞ր վարդապետ
կամ եպիսկոպոս կը համարձակի յանձն առնուլ
վանայ առաջնորդութիւնը : Լուսահոգի իգնա-
տիոս սրբազանի առաջնորդ եղած օրերը ո՞ր էր
Պօղոս վարդապետ . — Կաուց անապատը : Բայց
և ո՞վ էր որ այն ահագին բազմութեամբ Ազթա-
մարայ թէմացոց յարձակում և պաշարում յարոյց
Առաջնորդարանին վրայ, այնքան արիւնհեղու-

թիւն պատճառեց, քիչ մնաց իգնատիոս սրբա-
զանը մահացնելին : — Քննութեան փորձերը հաս-
տատեցին որ՝ Անապատի կրօնաւոր վանահայր Պօ-
ղոս վարդապետն էր ատոր հեղինակը, և այն ժա-
մանակ ալ Պօղոս վարչութիւնն էր դարձեալ, որ
իրենց ատենէն և դատաստանէն փախած՝ Տրտ-
պիղոնէն գրած գրով մը հաւատքն ուրացած՝ Պօ-
ղոս վարդապետը : այն վարչութիւնը կըսենք ա-
սոր յուսահատութիւնը և ուրացութիւնը դարմա-
նելու համար ոչ միայն արդարութեան վճիռը
մէկ կողմը դրաւ, այլ և զանի կտուցայ վանահայ-
րութեան մէջ պահելով, Անապատայ սրբութիւ-
նը պղծուեցաւ ատոր անասելի անբարոյականու-
թեամբ : Անապատայ գանձերը և արդիւնքները
ընդ շունս ուտելով և սփռելով սպառեց : — Հե-
տադօտեցէք, այն միջոցներուն եկած ամբաստա-
նագիրները — : Այլ և Անապատայ թէմականաց
մէջ՝ ոճիր, և անառակութիւն, բարբարոսութիւն,
մահ անգամ գործեց և դեղերուն մէջ անթուե-
լի չարիքներ յառաջացուց :

Կարնոյ Գեր. Յարութիւն սրբազան, որ քըն-
նիչ եկած էր վանը, քաջ գիտէ Պօղոս վարդա-
պետի վարքն ու արարքը : Աշխարհահռչակ է այն
խօսքը՝ զոր Պօղոս վարդապետ Նորին Սրբազնու-
թեան ըսեր է վանայ Առաջնորդարանին մէջ, երբ
կը խրատէ և կը յորդորէ եղեր այս անխրատ ստա-
հակը, նա պատասխանած է, « Սրբազան, է՛յ, տ՛լ
պարաթըն . . . բմ՛ թիմարըն, հիմայ . . . (դա-
ւանանքն է խօսեր) » : Հազիւ Յարութիւն Սրբա-
զան հեռացուցեր քովէն : Այս, և այսպիսի խօս-

քերը, հանդերձ անլսելի հայհոյութեամբ սովորական է, նորին սրբութեան բերանը, Այս այն անձն է որ այժմ պիտի երթայ Անապատը նստի, առանց Ազգ. գործոց միջամտելու: Նա՛ հոն իր գլուխը պիտի ժողվէ քաղաքէն և գեղերէն իր հացակից և կամակիցները, փոխադարձաբար անոնց այցելութեան պիտի դայ կամ հրաուիրուի, ո՞վ կրնայ արգելել: Նա՛ կեդրոն տեղ մ'է ընտրելը Անապատ, քրդերուն մերձակայ, և ամէն յարաբերութեանց յարմարագոյն:

Ասոնք հոս կը յիշենք, և գիտենք որ կարնոյ Քաղաքական ժողովն ալ ճանչցած եղեր է զանի. ալ զարմանք չէ՞ որ միջնորդ հանդիսանան անոր աղատութեան: Սակայն, թէ խրիմեան Սրբազանը և թէ վարչութիւնը, պէտք չէ իբրեւ միջնորդագիր ըմբռնէ կարնոյ գիրը. այլ իրենց համար այս փոքր միջոցին մէջ անտանելի եղած է Պօղոս վարդապետի ներկայութիւնը, և չարիք մակարեւելով անոր գէշ յուսահատութենէն, զիրենք աղատ պահելու համար կը գրեն որ՝ Պօղոս վարդապետ վանը զրկուի . . . : Ի՞նչ էին այն հեռագիրները, որ իւշ քիլիսայու Արժ. վանահայրը կը հաղորդէր կը խնդրէր թոյլ տալ Պօղոս վարդապետին կարին երթալու, վասն զի հոն ալ անտանելի էր եղած: Վա՛հ, վան . . . Բու վնասովք երեւուն տարի է կը պահպանես զայն, որուն ուրիշ քաղաքները երեսուն օր չեն կարող ժուժկալել:

Եւ հոն իբրև հիւր, իսկ քո մէջ իբրև Ներոն:

Գ.

Վարչութիւնը իր որոշումն ետ չ'առնուր, կամ անփութիս կը պահէ: Բայց միթէ արդա՞ր է, թող քննէ, և եթէ չէ, թող արդարութեան յարմարցնէ: Այսպէս ընել՝ փոփոխել չէ, ուղղել է: Կուսակցութեան մը դատը որոշելու համար, կըսեն որ, « եթէ ձեր ըսածին հաւանինք և իրաւունք ձեզ տանք, այն ժամանակ հակառակ կողմը կը բողոքէ, ի՞նչ ընենք »:

Կուսակցութիւն մը, կուզէ երկու անհատ թող ըլլան, երբ դատուելու կուգան, անշուշտ մէկ կողմն իրաւունքին տէրն է, մէկն ալ անիրաւ. դատաւորին իմաստութիւնը պիտի որոշէ իրաւունքը որին ըլլալը, և իր վճիռը տայ, մէկային բողոք ՚ի զուր է: Արդ՝ մենք կը խնդրենք քրնտութեան առնուի. մենք փաստեր պիտի բերենք. և միանգամայն սա ալ կը յայտարարենք թէ, Այն երկրի մէջ ո՞րք ման ենք մենք. զօրաւորն՝ մեր հակառակորդն է իր հարստութեամբ, քաղաքականութեամբ և ին. և ին. . . . : Եթէ մեր մէջ ալ հարուստ և քաղաքական անհատ կը գտնուի, երկրորդական են մէկայոնց համեմատութեամբ: Արդ բնական է որ տկարն կը հարստահարուի, աղքատն կը զրկուի, և բողոքելու իրաւունքն անոր է, և այն՝ հազար ահով կը համարձակի բերան բանալ:

Հազար ահով կըսենք, վասն զի ասոր փորձն միշտ առած ենք:

Ամէն մէկ անգամին երբ ճիշ մ'արձակեր ենք , երբ ճիգ մը ըրած ենք բողոքելու , սարսափելի վտանգներ և վնասներ կրած ենք ու կը կրենք ցայսօր մեր հղօր հակառակորդաց ձեռքէն և իրենց հրամանատար ու կամակատար Պօղոս Վ. Էն :

Հոս կարճ ՚ի կարճոյ տեղեկացնել կուզենք վանայ առաջնորդական դիրքն , թէ ի՞նչ է նա Ազգին համար , ի՞նչ է նորա վարմունքը կառավարութեան հետ , ի՞նչ է իր յարաբերութիւն և ազդեցութիւնը գաւառներու հայ և քիւրտ բնակչաց ու գաւառապետաց հետ : Թէպէտ Վ. Էն , առաջնորդութեան անուանեցինք , բայց Պօղոս Վ. այդ դիրքը իրեն անձնականացուցած է , առաջնորդութեան մէջ և առաջնորդութենէն դուրս ալ առաջնորդի նման վարելով և վարուելով միշտ :

— Վանայ ընդարձակ և բազմամարդ սահմանը ամէն կողմէն գրեթէ բնակիչները խառն են Հայք և Քիւրդ , տեղ տեղ ալ Ասորիք և Եզտիք կան նոյնպէս խառն՝ հայոց և քրդաց հետ : Հայերը առ հասարակ գեղերը և տները կը բնակին . իսկ միւսներէն մաս մը վրանաբնակ են , մաս մը գեղ և տուն ունին կամ հայոց տան կից կամ գեղի սահմանին կից :

Հին սովորութիւն է որ Վանայ հայոց Առաջնորդ քաղաքական կառավարութեան ազայ կը նստէր , և գրեթէ ամէն դատերուն մէջ իր ներկայութիւն անխափան է : Զանազան քաղաքական և առեւտրական , հողային և եղեռնական խնդրոց յանձնաժողովներու մէջ կը գտնուի Ա-

առաջնորդն : Գեղեր և գաւառները քննութիւն մը պատահելու լինի , Առաջնորդն ալ քննիչներէն մէկն ըլլալ կը հրաւիրուի , կամ իր կողմէն մէկը զրկել :

Հայերը իրենց գեղի ուէիս — գեղապետը — փոխելու համար Առաջնորդին կը դիմեն , վարձակալին — շէնայն — գէմ բողոքելու համար , Քրդին գէմ , Գայմազաֆն կամ Ղաթիլն գէմ , զանազան Բնորդներու և Ղաթիլներու գէմ , վերջապէս իրենց բարբ բողոքները Առաջնորդարանին կուղղեն : Նոյնպէս եթէ գողութիւն մը պատահի , կարուածի ու հողի սահմանի կռիւ կամ բաժանաբարութիւնը , մինչև անգամ մարդասպանութիւն ալ լինի՝ Առաջնորդարան կը դիմեն , եթէ կանխաւ կառավարութիւնը իմացած ու ձերբակալած չէ եղեր : Այս այսպէս ըլլալով , բողոքներու հետ կամ անոնցմէ ալ յառաջ յանցաւորն կը վաղվաղէ առ Առաջնորդն : Տեսնալու բան է , որ յաճախ կը պատահի , Հայոց Առաջնորդարանը կը ընդունի իրարու վրայ Հայու Ռէիսներ ու Մէլիքները . Գրքագերը , Եզդիները , Էլաղասիները , Մարպները , (քնչուն) . և այն ինչ զրկեալն կամ վնասեալն որ լալով եկած էր Առաջնորդին աղերսած , որպէս զի կամ ինքն գատէ կամ միջնորդ հանդիսանայ կառավարութեան առաջ իր ոտիք գատել տալու . յանկարծ այն Ռէիսն , Մէլիքն , Շէհնէն , Գօզըն , Եղեռնադործն , Գայմազամն , Ղատին , Էլաղասի քիւրտն , Եզտին , Վնիսնէն , Ղաթիլան , մէմուան , և ով որ է այն ամբաստանեալն կը պաշտպանուի , պատիւ և խնամք կը վայելէ : Լա-

ցոգն կրկին լալով ետ կը դառնայ : Եւ ահա կը տեսնաս Պօղոս վ. Ալայը ետեւէն ձգած , կառնու այն իրեն դիմողները կը տանի փաշային , գովեստներ կը խօսի . շնորհակալութիւն մ'ալ փաշան կուտայ ներկայացողաց և ներկայացնողին , և կըրկին հաստատելով իրենց ունեցած պաշտօնը՝ ետ կը դրկէ զանոնք : Ի հարկէ մեծ հատուցումն կայ երախտաւորեալներէն : Բայց մենք կը փութանք ըսելու որ , Պօղոս վ. այսպէս վարուած ըլլալով բոլոր Հայ և ոչ Հայ երեւելիներուն ու եղեւնագործներուն իր ազդեցութիւնը կը ցցնէ , և անոնք կըլլան իրեն կամակատար : Կառավարութեան ալ կամ ինքն իր բերնով և կամ ուրիշներու միջոցաւ կը հասկցնէ . և մտածել կուտայ միանգամայն թէ , Պօղոս վ. էն կախեալ են վանայ գեղեր և լեռները իրենց բնակիչներով , հարստահարելները վերոյգրեալ եղանակով , հարստահարեալները երկիւղով :

Սովորաբար իւր ըրածներն են՝ լուր տալ այս ինչ տեղ ու գեղը , որ բոլորք գրեն բերեն , կամ այսքան մարդ քաղաք գան գանգատելու այն կողմի պաշտօնական անձի մը վրայ , և երբ կը յաջողի , — վասն զի անկարելի է որ չգան — կառավարութիւնը կը կանչէ այն անձը գատելու : Կուտայ , կը կրակի Պօղոս վ. անոր դէմ , իբրև դատախազ , մինչև կը պարտաւորէ զանի . և փոքր միջոցէ մը զինի երբ կը ճանչնայ ասոր զօրութիւնը , միջնորդ կը ձգէ , ինքն կուգայ անձնատուր կը լինի . Եւ ինչ փրկանք կամ բնծայ որ պէտք է՝ կը մատուցանէ : Պօղոս վ. կը հրամայէ որ մաս մ'ալ

այն ինչ աղային ապ , այն ինչ դրողին , այն ինչ կարգացողին , կառավարչի ծառային , կամ ուզդակի կառավարչին : Եւ վայելողները շնորհակալ կըլլան Պօղոս վ. էն , շնորհ ալ կընեն յանցաւորին ներելով ու ըսելով « Պօղոս էֆէնտիին բաշխեցինք զքեզ » . ու գործի վրայ կը դնեն :

Ահա այս է այն մեծ գաղանիքը , որ կըսուի թէ « Պօղոս վ. քիւրդերուն վրայ կը տիրէ , Պօղոս վ. կառավարութեան առջև ազդու է , մարդ կը պաշտպանէ , մարդ կը փրկէ , և թէ՛ Պօղոս վ. որ քիւրտին որ հրաման ընէ , կուգայ քաղաք . այն ինչ կառավարութեան հրամանաւ շին գար » :

Այս մեր խօսքերը նոյն իսկ Պօղոս վ. պաշտպանողներն ալ պարծանօք կըսեն : Բայց գիտէ՞ք , այն գայմագամ կամ ղատին , միւլթէղիմն կամ մէմուրն , մէլիքն կամ էլաղասին , զապթիան կամ եզաին երբ քաղաք կուգան կը կթուին , անոնք ալ կերթան ժողովուրդէն տաննապատիկ կը կթեն : Ռ'ըր տեղէն է այն ձիերը , այն ոսկիներ , այն եղեր ու ոչխարները , որ կուգային Պօղոս վ. ին ու անոնց՝ որոնց տալ կուտար Պօղոս վ. : — Անշուշա խեղճ գիւղացիներէն առնուած կամ առնելիք էին այդ ամէնը : Սակայն կէտ մ'ալ կայ այս տեղը : Եթէ լինէր փաշա մը կամ բարձր պաշտօնեայ մը որ նկատողութեան առնուր Պօղոս վ. ի այս ընթացքը , և ինքն հետեւէր արդարութեան և տէրութեան օրինաց , ահա այն ժամանակ մարդիկ և գիրեր կը տարածուէին ամէն կողմը , քրդերը կսկսէին գողութեան , հայերը հանրագրութեան այդ փաշայի կամ պաշտօնէի դէմը ի մի ձայն կը

բարձրանար բողոքը, և կկոչար այն կառավարիչ : Ասով ալ Պօղոս վ. նոր անուն մը նոր ազդեցութիւն մը կը շահէր, և եկողը Պօղոսին կը միանար կամ անկէ կախնածէր : Միւսինքն փաշան միայն կը յիշենք, որոյ ազատամիտ և երկրաչէն ձեռնարկները, մի միայն Պօղոս վ. էն չխաբուերուն, անոր խարդախ ընթացքը ճանաչելով՝ զանի յանդիմանելուն, և անոր չհետեւելուն համար, ինկաւ իրեն պաշտօնին հետ միասին, որուն վրայ շատ ցաւ դրացած է և կզգայ ողջամիտ վանցին, վասն զի այնպիսի անձ մը, որ կարնոյ մէջ ալ պաշտօն վարած ըլլալով, այն տեղի ամէն կարգի հասարակութիւնը գոհ ըրած էր : և այն ինչ վանայ մէջ ալ սկսաւ ձեռք բերել երկրի վնասիչ, և հառաքակաց հարստահարիչ անձինք, տակէն՝ որովհետեւ ուրիշ բան և ուրիշ անձն դուրս պիտի ելնէր, անուանարկ ըրին զանի, և շինարարութեան փոխարէն, վանայ աւերման պատճառ համարեցին : « Թոյլ է » ըսին, « չար է » ըսին : Մեծ սխալմունք մը գործեց Պատրիարքարանն ալ որ առանց ոտու գելու՝ հանրագրութեանց նայեցաւ, թագրիբ գրեց առ Բ. Գուռը, պաշտօնանկ ընել տուաւ այնպիսի հազուագիւտ փաշայ մը : Քաղաքական մասերու մէջ շատ ընդարձակ չենք ուզեր ընթանալ, կրնայ ըլլալ որ կառավարութիւնն ալ յիշեալ Միւսինքն փաշային գերը՝ Պօղոս վ. ին վրայ, կարնոյ վախիւն, և թէ ներկայ Միւթասարիքին գրածները, թեւեւ ուրիշ անգամ ուրիշներէ գրուածներն ալ ուշագրութեան առնու յետոյ բանը շատ կը ծանրանայ :

Հիմայ, ամէնքս ալ ասոնք հասկնալով կրնանք ըսել ուրեմն թէ, — Այո՛ Պօղոս վ. բոլոր քրդերուն կը տիրէ, գայմագամներ կը վերցընէ կը դընէ, և կառավարութեան մէջն ալ ուղածը յառաջ կը տանի, բայց վերոյգրեալ եղանակաւ : Այսու հանդերձ՝ նաեւ հասարակ ժողովուրդն ալ ուղածին պէս կը կոխէ, ուղածին պէս կը կախէ : Այս քաղաքականութեամբ՝ վանայ երեւելիներ և չարագործները բոլորն ալ անձամբ ծանօթներ, մերձաւորներ, և բարեկամներ եղած են Պօղոս վարդապետին :

Շատ մը անառակ, գող և չարագործ զավթիեաներ կան, նկատելու արժանի է՝ որ ասոնք Պօղոս հայր սուրբին միջնորդութեամբ ու պաշտպանութեամբ զավթիեայ գրել տրուած են :

Բանտապետներ ու պահապանները նոյնպէս նոյն կարգէն :

Ասոնք ամենահլու գործակատար են իրենց պաշտպանողին : Բանտարկեալի մը նեղել տալ կուտայ, մէկալին արձակ պահել : Պաշտօնի մը երթան պտոնք, կը հանգիպին Պօղոս էֆէնտիին, հրահանգ կառնուն թէ ինչպէս վարվելու են իրենց պաշտօնին մէջ, և թէ իրենց գնացած տեղը կամ ճանապարհին վրայ գործ մը ունի՞, պատուէր կամ հրաման մ'ունի :

Որոնք են Պօղոս վարդապետի բարեկամներ կամ մարդերը քաղաքի մէջ . — Իւզպաչի Ալի աղան, Զազա Էօմէրը, և այլն : Քրդերէն՝ Շէմակի Տրպօն, Պաշգալայու Քօն Էօմէր, և Ալի աղան : Կորտուղայ Տրպաղ, — որ Հոգւոց վանք թաղնեց

և Մատթէոս վ. կ'ստղաններ : — Շատախու Գուր-
 եանցի գիւլ Մէհմէտ և իւր եղբարքը , — որ
 Շատախու եկեղեցիները գոմ' և հարկաւոր ըրած
 են , ու հայոց գեղեր ու անձինքները իրենց սեպ-
 հականացուցած են , կը կռւին և կը ծախեն : —
 Մօկաց Ավտալ պէյ , — որ Նէթոյի պէս նշանա-
 ւոր հայ մը սպաննեց , — ու ասոր եղբարք : Գա-
 ւաշու Տէվրիշ պէյը . — որ Խանմահմուտի եղբայ-
 րն է , — ու իր որդին Ղուլի խան : Կարճկանից
 Ռոստոմ աղան : Մլանցուոց աղաները , Թադուրց-
 ւոց աղաները : Մուկուրցուոց աղաները , — որոց
 մէջ է Մէհմէտ Ալին՝ այն որ Սաթմանից եկեղե-
 ցին պըղծեց և մինչև Կարին բերուեցաւ , բայց
 Պօղոս վ. ի սլաշտպանութեամբ ազատուեցաւ : —
 Խօշապայ , և Ռոտանայ ամենագէշ քրդերը : Եղ-
 տիներու աղան Չաթօն : Ամենասոսկալին Սառօն :
 Իսկ Հէյտարանցուոց բազմաթիւ աղաները և գը-
 րեթէ բոլոր եւ , որոց բնակութիւնը կսկսի Պար-
 սից սահմանէն Ս . Թադէոս Առաքելոյ վանքէն ,
 կ'սկսի բոլոր Ապաղէն — Աբեղեան — և պարա-
 պատելով Ծաղիկայ լեռները կիջնայ Բերկրի , Ար-
 ճէշ . Ալճալաղ , վանայ ծովու եղերքները : Այս
 Հէյտարանցուոց բուն գլխաւորն է Ալի աղան , ո-
 րուն Պօղոս վ. « Հայր ի՛ » կըսէ , և նա՛ ասոր « քը-
 լեհն » , « Կուրեհն » կը կանչէ : Իրօք ալ այնքան կը սի-
 րեն իրար , որ հարազատ հօր և տղայի առնչու-
 թիւն մը կը կազմեն : Այս Ալի աղան է որ քանի
 անգամ ապստամբելով Օսմանեան տէրութենէն՝
 անցեր իր քրդերով Պարսից հողը , և կառավա-
 րութիւնը չկրցեր զանի համադել բերել , Պօղոս վ.

դնացեր բերեր . . . Ասիկայ շահ-Նի բերելու հա-
 մար զօրանոց մը շինեցին ասոր բնակութեան մատ ,
 մինչև իհիմն քակել տուաւ Ալին , ոչ գայմագամ՝
 կրնայ նստել հոն , և ոչ զօրք : Ով որ ասոնց մէջ
 առուտուրի կամ ճանապարհորդութեան համար
 երթայ , պէտք է Պօղոս վ. էն յանձնարարական ըս-
 տանայ : Որին որ ձի , եղ , ոչխար , կամ եկեղեցուց
 մը անօթն ու զգեստ , բեռ կամ ստակ ասոնց
 ձեռքով դողցուած ըլլայ , Պօղոս վ. բերել կու-
 տայ , բայց ապրանքի տիրոջն ալ պարտք կը գնէ
 որ շատ մը ընծայ տանի Ալի աղային : Ասոնք՝
 պատրաստ են , երբոր Պօղոս վ. էն ակնարկ մը
 կամ չվոց մը առնեն , իսկոյն զարնեն , թաղեն ,
 սպաննեն , և ինչ որ պէտք է ընեն ըստ կամաց
 նորին սրբութեան : Այս ալ այսքանը : Յիշե՛նք ար-
 դեօք Սոսրաթայ Ալտուղան , որոյ նման եղեռնա-
 դործ մը չըկայ վանայ մէջ , և որոյ նման մտերիմ
 և հաւատարիմ մէկը չըկայ Պօղոս հայր սուրբին :

Մենք չենք կրնար ամենքը թուել : Գաղաքի
 մէջ Պօղոս վ. ի բարեկամներ և ընկերներն են
 նաև Ապասօղլի Հասան , որ շարունակ դողութեան
 և անառակութեան հետ է , սարսափելի եղեռնա-
 դործութիւն ալ կը սպտամուի ասոր վրայ , բայց
 միշտ աղատ չըլեցաւ շնորհիւ սուրբ հօր : Պօղոս
 հայր սուրբի բարեկամ և խաղ ընկերն է Շէխ
 Հէյտար , Հախգի էֆ . և . . չենք կարող ալ յա-
 ուաջ երթալ ու ասոնց վրայ գրել : Իսկ հայերէն
 ղինքն սլաշտպանողներն այնպիսի անձինք են , ո-
 րոց ըրածները և բարքերը չենք ուզեր հօս նկա-
 րագրել . համեմատութեամբ կը հասկցուի : Պօղոս

վ. երբ քաղաքէն դուրս տեղ մը երթալու քլայ, կուռ սպառազինութեամբը կը հեծնայ, իր հանդէսը կը բաղկանայ շատ մը ծառաներէ, դուսաններէ, տաճիկներէ, կարգ մը հայերէ, քրդերէ. ձիարշաւ, զինախաղ, նիզակախաղ, արբշխ, մուրհանաճ . . . կրեսն Շահ իսմայէլն է կերթայ ճէնկ՝ Արապու Զէնկիկնի հետ: Երեւակացելու է ասոր իջած ու ելած տեղը, ըրած խօսքերը, ցըցուցած շնորքները, թէև լինի այն տեղ վանք. եկեղեցի, գեղ, ընտանեաց ներկայութիւնը, ամէնը մի և նոյն է մեր հայր սուրբի համար:

Ըսենք նաև թէ, Պօղոս վ. թէ իբրև Անապատայ վանահայր, թէ վանայ Առաջնորդ, սովորութիւն ունի ազգէն այր և կին իբրև յանցաւոր բանաարկել Առաջնորդարանին մէջ գիշերներ և ցորեկները, ձեծել իր ուղածին չափ, նոյնպէս և գեղերը պատահած ժամանակ չարաչար ձեծ քաշել կնկան և երիկ մարդուն: Այս պարագաներ հոս կը գրենք, որպէս զի հետագայ գէպքերը ցանկի մէջ տեսներով աւելի պարզ հասկցուի, և թէ ինչ չարիք հետեւած են այս ձեծէն հաւատացուի:

Դ.

Մենք կը թողումք ինչպէս շատ բաները, նոյնպէս հայր սուրբի զանազան վարմունքները արեւական հրաւերներու կամ հրատարակական հանդէսներու մէջ, իր հայհոյութիւնները, տամարդութիւնները, տգիտութիւնները, և կը հրաւի-

րենք մեր հակառակորդները, որ բարեհաճին իրենց պաշտպանածին բարեմասնութիւնները յառաջ բերել, եթէ ունի: Իսկ եթէ վարչութիւնն ալ մեր այսքան գրածներ քիչ համարի, դժուարութիւն մը պիտի կրել տան մեզ ստուար հաւաքածոյ մի կազմել, որ արդէն լրագրաց մէջ կը մնայ յիր ու ցան իբրև տարեգիր, յիշենք այն լրագրաց անունները գոնէ: Նախորդ տարիներու Մեղաները, Մօսէս, Փարէշ, Սէր, Աբե-Եւան Փօլ, Աբարտ, Մեհարէն, վարդապէ Հափտիս, Մանուէ, Օրէնք՝ նախորդ տարիներ, Ժամակ, Մօմու, և Նալբանդեանցին Երէս Կող, ևն:

Իսկ Պատրիարքարանը հասած ու դիզուած հանրադրութիւնները և արձանագրութիւնները, եթէ կը պահուին, գոնէ անոնց թող նային միանգամ:

Աւելորդ կը լինէր պահանջել մեր հակառակորդներէն որ ցոյց տային իրենց պաշտպանած Առաջնորդին ու վարդապետին, իբրև եկեղեցականի կատարած պարտաւորութիւնները, եկեղեցական, դպրոցական, ընկերական, առաքինական գործքերը. որովհետև դա ստացած չէ իր կոչումն այդ արժանաւորութեամբ և պարտականութեամբ, մենք իրաւունք չունինք իրմէն պահանջել: Մեզ կը մնայ մեր հակառակորդները համոզել և վարչութեան հասկցնել, որ այդպիսի մէկը՝ կատարեալ պատուհաս մի է ըստ քաղաքականին վանայ համար, և անհնարին խաւար և մահ է ըստ բարոյականին՝ Ազգին համար: Յուշ պէտք է անել վասպուրականի պէս հայաստան

մը, ուր 180 հազարի չափ բնակիչ կայ, 40 էն աւելի վանքերը, հարիւրաւոր եկեղեցիները, կրօնաստանները, ամէն երկրէն աւելի բաղձաթիւ կրօնաւոր և եկեղեցական ունեցող, բիւրաւոր մանկախներ. իննեւասներորդ դարուս մէջ, սահմանադրութեան օրերը, լուսաւորութեան տարիներս, երբ մանչն ու աղջիկը կրթութիւն կը պահանջեն, երիտասարդները իւրոյս և յընկերութիւն կը դիմեն, ժամանակի պահանջածին համաձայն կսպասեն եկեղեցականներն ալ, կրօնաւորներն ալ, կիներն ալ, և այլ ամէն կարգի անձինք բարեկիրթ և ուսեալ ըլլալ. իսկ այս պահանջմունքներու ժամուն՝ Պօղոս վ. ը կը տեսնեն իրենց կենաց կառավարութեան դըւրխը՝ կամ՝ դեկավար:

Ըլլան գուցէ ոմանք, որ մեր ի վեր նկարագրած Պօղոս վ. ի վարմունքը խելացի և պիտանի կարծեն, այն տեսութեամբ, որով ոմանք իմաստակներէն այսօր վասակայ ուրացութիւնը, պատճառած աւերմունքը, անոր դատապարտելի գործողութիւնք և յաւիտենական անիծից արժանի վարմունքը, խելացութիւն և օգտակարութիւն կը համարեն, ընդհակառակն դատապարտելով վարդանանց և Ղեւոնդեանց փրկարար միջոցները և անձնուիրութիւնները. որոնք իրենց արիւնը, կեանքը, տունը, գանձը, գերդաստանը, սիրելիք և որդիք զոհելով պատճառ եղան Ազգային կենաց պահպանութեան և շարունակութեան մինչև ցայսօր:

Զայս կը յիշենք, վասն զի կը տեսնենք այսօր-

ուայ մեր ազգային կեանքը ենթարկուած է դժբաղդաբար վասականման գաղափարներու ազդեցութեանց, և պարսկական կառավարութեան կերպերուն. « Յառաջ կոչելով զանարգս ՚ի պատուականաց, զտգէտս ի գիտնոց, զամենայն արժանաւորսն յետս տանելով, և զանարժանսն ի պաշտօն և ի պատիւ կարգելով, զհայր և զորդի ի միմեանց քակելով . . . »:

Վանայ ժողովուրդ իրեն յատուկ եղած ջերմեռանդ բարեպաշտութեամբ կը պաշտէ իր կըրօնքը, կը յարգէ իր արժանաւոր կրօնաւորն. իր միտքն և ջանքն այն չէ որ Պօղոս վ. իբրև կըրօնաւոր դատապարտել տայ, այլ նա իր կրօնաւորութեան մէջ ունեցած, իր Առաջնորդութեան մէջ գործած յանցանքներով դատել տայ. յանցանքները՝ որ միայն իր անձին վերաբերեալ մեղքեր չեն, այլ եկեղեցւոյն և ժողովրդեան դայթակղութիւն և վտանգ բերած են. ասոնցմէ զատ, բոլոր աշխարհի մէջ՝ վասպուրականցին՝ ամօթն և նախատինքը իր վրայ հրաւիրած կըլլար Պօղոս վ. ի անունով, որ դժբախտաբար այս երկրին ալ ծնունդն է. սակայն փառք Նախախմութեան որ իրիմեաններ ալ հանած է մեր հայրենեաց մէջ պարծանք վասպուրականցւոց և ներկայ բոլոր Հայութեան:

Ե.

ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆ

Ե Ի

ՀԱՄԱՌՕՏ ՅԱՆԿ

ՊՕՂՈՍ ՎԱՐԴԱՊԵՏԻ

ՅԱՆՑԱՆԱՑ

ՊԱՏՐԻԱՐԻԱՐԱՆԻ ԱՐՁԱՆԱԳՐՈՒԹԵՆԷՆ

ՔԱՂՈՒՄԾ

(Ի 1863 թին «Եկոթեթե» 10)

Վանայ Անապատի վանանայր Պօղոս Վ. ին վրայօր եղած վեհերուն համար յանձնաժողովը⁽¹⁾ գումարեցաւ երկու կողմէն ներկայ գտնուելով:

1860 ՀՈԿՏ. 3. — ՆԻՍՏ Բ.

« . . . Մահսերագրութեան մէջ դրուած յանցանքները մէկիկ մէկիկ քննութեան մտնել սկսաւ .

(1) Յանձնաժողովոյն անդամոց ցանկին մէջ նորատունկեան Մեծ. Միմոն էֆէնտիի անունն ալ կայ, որ բարերազարար այսօր ալ քաղաքական ժողովոյ անդամ է. բայց դժբաղդարար իր ստորագրած հին վճիռները այսօր մոռցեր է:

և անոնց համար յատուկ բողոքողները մի առ մի կանչուելով հարցվեցաւ »:

« Նախ. — Վանայ Այգեատանի մէջ վատահամբաւ կնկան մը տունը յաճախելը » « Ներկայացաւ յառաջ Աճէմեան Մ. Գրիգոր ու ըսաւ, Նս Յեցեան Գրիգորի և Նիկողոսի հետ Վան ժողովական իքէն՝ Այգեատանի թաղին բնակիչքը եկան բողոքեցին Պօղոս Վ. ին այս վատ կնկանը համար թէ, մենք չենք ուզեր այս կինը որ մեր թաղը մնայ: Պօղոս Վ. ըսաւ որ, ուրիշ տուն չկայ ուր պատրասարուի այս կինը: Ան ատեն աղաղակեցին բնակիչքը, թէ՛ ֆեզի համար պահեր ես այն կինը, որ ստէպ երթեւեկութիւն ընես »:

« Երկրորդ. — Իր պատշաճ նժոյգը գինիով մեծարելով արհեստական կատաղութեամբ վարժեցընել: — Այս յանցանքը հաստատելու համար Տիւղեանց տան պաշտօնեայ Գրիգորը պիտի գայ: »

« Երրորդ. — Աւանցի Մանուկին կինը ուրիշ մեկու մը հետ պսակելը »: — « Վկայութեան եկաւ Յօհանեան Աբրահամը, որ իսկէլէ գիւղէն նաւավար ըլլալով՝ Առէն գիւղը երթալու ժամանակ այս յիշեալ Մանուկը հետ տարեր է վաստակի մը համար, հոն Մանուկ գործով քանի մ'օրը կը մը նայ. Աբրահամ ետ դառնալով կը ըսէ որ Մանուկին կինը նշանված է: Գացեր Պօղոս Վ. ին բսեր է որ՝ Մանուկը ողջ է, ի՞նչպէս կինը կը նշանուի: Պօղոս Վ. կը պատասխանէ՝ հապա մեզի բսին որ մանուկը մեռած է: Աբրահամ նորէն բսեր է, Նս քանի մ'օրէ որ քովէն կուգամ: Այն ժամանակ կրիւք պատասխաներ է Պօղոս Վ. Մանուկը »:

կրն ալ կինը պահելու ժամանակ չունի եղեր : Եւ այսպէս կինը պտակեր է նորեղի Մելքոնին հետ : Ասանկ ըլլալ գիտցողները կան ևս , Սէֆէր , Գրիգոր . Յօհաննէս և Մ . Յարութիւն :

« Զորրորդ . — Ռէիս Սինանին անողորմաբար ծեծի տակ կաշին քերթուիլը » . — « Ինքն ուէիս Սինան պիտի դայ ու իր դատը պիտի վարէ քանի մ'օրէն » :

« Հինգերորդ . — Տըլաչէնցի քահանային ծեծուիլը մահու չափ » . — « Ասիկայ հաստատելու համար Խուրուչէշմէ դանուող Տ . Սարգիս և քահակոժ քահանային եղբայր Ալլահվէրտին պիտի գան » :

« Վեցերորդ . — Սիկայեցի ուէիս Գրիգոր չարաչար ծեծուելով աչուրներէն զրկուիլը » . — « Ասոր համար ալ վկայեց խահվէճի Պուտախեան վարդաւոր , ինքն ակնատես ըլլալով , ու ըսաւ , Այս Սիկայեցի Գրիգորը իր հանգուցեալ Մանուկ եղբոր կինը պակասութեան մը մէջ տեսնալով ծեծեր է , այդ կինը իր մարմինը սեւագոյն ներկելով ներկելով գացեր բողոքեր է Պօղոս վ . ին . այս վարդապետն ալ զԳրիգոր կանչելով և պատճառը ամենեւին չհարցնելով այնչափ ծեծեց խրպածով , մինչև աչուրներէն միշտ արցունք կը հոսի ցայժմ և լոյսը նուազած է : Եւ թէ որ կամիք , Հիւսէյին պէյի քով , Այվազ Մարկոսն ալ գիտէ , կանչեցէք և ստուգեցէք » :

« Եօթներորդ . — Յարութիւն ժամակոչին արիւնաթաթաւ ծեծուիլը . » — « Այս մարդը հոս է եղեր , ինքը պիտի ներկայանայ » :

« Ութներորդ . — Ըրդատպաշի Յակոբ ցաւադ ին տրախ բողոքեց , թէ՛ Մենք ընտանեօք վարդապետի տօնախմբութեան օր մը վարադայ վանքը գացինք քանի մը ոչխարներով , հոն Պօղոս վարդապետը մեր մէջը ելել մուտ ընելով և ո՞ գիտէ ինչ արհեստիւ մեր հարսը դրախտ անուանեալ պարտեզը տարաւ , և ըն . . . »

Այս եղելութիւնը վերջը ամէնուն բերանը կցնալով համբաւեցաւ , և այժմ գիտեն ի լոյս Մարգար քեահեայ , Աւետիս , Պետօն , Աւան օղլու Մուրատ , բեռնակիր Գալուստը միւսքը չարչիկն » :

« Ինն » — Աշէի կարապետը դառն որախ բողոքեց ու ըսաւ , Տղաս՝ եկեղեցիին գանձանակէն ուրիշ ազոց հետ քանի մը գրամ գողցեր էր մանկական անգիտութեամբ , և անգամ մ'ալ մեր ազգական Ալիւրցի վարդանի տունը սնտուկէն երեք մատնի կը վերցնէ , որոց արժողութիւնը 40-50 զրշ է , մէկը մամուռն կուտայ , երկուքը քանի մը զրշի կը ծախէ չահիրներուն , որոնցմէ վերջը առի քանի մը դուրուչով . բայց այս եղելութիւնները քանի մը ամիս անցնելէն ետքը՝ գիւղին ուէիսին հետ կուուեցայ պատահական անցքով մը . Այս ուէիսը գտցած Պօղոս վարդապետին հրամայած է դատաւարտել զիս չարաչար . վասնորոյ Պօղոս վարդապետ իր ծառայն բարբարոս քիւրաք կը զրկէ կինս կանչելու , ես կրիւք մը ըսի քիւրապին , Ես հոս եմ , և ազին հայրն եմ , ինձի ինչո՞ւ չաղեր Պօղոս վարդապետ . — Ինձի հրաման կինդ տանելն է — ըսաւ քիւրաք , ու բռնութեամբ տարաւ : Ես ալ պարտաւորեցայ կնոջս հետը երթաւ .

լու և իմանալու թէ՛ ի՞նչ է կնոջն կանչուելուն պատճառը , Քայց սարսափեցայ , յիմարեցայ , յափրջտակեցայ տեսնելով կինս ժամկոչի մը կռնակը ելլել , և կէս մը Պօղոս վարդապետէն , կէս մը անբարբարոս քիւրտէն չարաչար և անխնայ ծեծուելը , և մինչև ծեծին չարաչար հարուածուելէն՝ վիժիլը : Ասոնք տեսնելով գրեթէ խելքս դիլետս երթալով աղաղակեցի , « վարդապետ , տեսած դատաստանդ՝ սատանան չ'տեսներ » : Այս խօսքիս վըրայ ինծի ալ պառկեցուց և քանի մ'հարկւր փայտ զարկաւ այն քիւրտին ձեռքով : Աչճի Մարգարը վկայութեան եկաւ , ըսելով , Ես հոն աչօքս տեսայ որ Պօղոս վարդապետ իր ձեռօք այն կինը շատ մը ծեծելէն ետքը , քիւրտին յանձնեց եւս ծեծել , ու երբոր այրը ըսաւ , « քու տեսած դատաստանան չ'տեսներ » , ձգեց կինը , այրը պառկեցընել հրամայեց և այնչափ ծեծեց , որ քանի մը ամիս հիւանդութիւն կրեց այս մարդը : Եւ ուրիշ դիտցողներ ալ կան , Նորատունկեան Սիմոնիկ աղայի սպասաւոր ալիւրցի Յարութիւնը , Տավուլձեան Ասլան և Մարտիրոս , վանօյեան Պաղտասար :

« Հակառակ կողմէն , (այսինքն Պօղոս վարդապետ պաշտպանօղներէն) , ալիւրցի վարդան ըսաւ , « Այն տղան երեք մասնի գողնալով մեր սնտուկէն , մէկը մամուն կուտայ՝ երկուքը իր մօր , թէ այս մասնիններուն , թէ գանձանակէն դրամ գողնալուն համար Պօղոս վարդապետ կանչեց տղին մայրը , կէս մը ինքն , կէս մը քիւրտը՝ ծեծեցին , և երբոր այս կարապետը « ֆու տեսած դատող սա-

տանան չ'տեսներ » ըսաւ , կինը ձգեց , կարապետը ծեծելսկտու » :

Նոյնպէս հակառակ կողմէն պարտիզպան Յարութիւնն ըսաւ . « Այս կարապետի աղան ուրիշ տղոց հետ գանձանակէն դրամ կը գողնային , և անգամ մըն ալ վարդանին տունէն երեք մատանի գողցան , մէկը մամուն տուած էր , երկուքը մօր : Այս բողոքներուն համար Պօղոս վարդապետ կանչեց տղին մայրը՝ առաջ իր ձեռօք ետքը քիւրտին ձեռօք ծեծեց , այրը խտտագոյն պատասխանեց նէ , ան ալ ծեծեց » :

« Տասն » - Պօղոս վարդապետին անլուր հայհօյութիւնները թէ նոյն տեղի բնակչաց և թէ Պօլսեցուոց՝ վկայեց Մուրատը ու ըսաւ , « փռանկա գացողներուն պատճառը հարցնելու եկողներ եղաւ նէ , զօրականաց հրամայեց՝ Այս շուները դուրս հանեցէք , բերնեղնուն . . . այս ինչը . . . կը հօտի : Ուրիշ գիտցողներ ալ կան , Հայրապետ աղայի եղբայր Յակոբը » :

— Երեսուցի : Այս վերջին պարբերութեան մէջ « փռանկա գացողներու » յիշատակութիւնը խիստ հետաքրքրական է , և գրեթէ վանայ սուկալի և անհաշտելի խռովութեանց բուն առիթ : 1856 թուին Առաջնորդ Փարբիէլ եպիսկոպոս և հայ աղաներէն քանիսը կը խորհին աղագոյն կալուած մը շինել զօրանոցի համար , որպէս զի տեղութեան զօրքերը քաղաք մտած ժամանակ տըները չը պարպեն զօրք նասեցնեն : Ասոր շինութեան փայտ և ծախքը կը բաժանեն խրաքանչիւր հայուն վրայ , և Պօղոս վարդապետ՝ որ փոխանորդ

էր, դորականներով տեսուչ կը կարգուի բաժինները հաւաքելու անձամբ գնալով տուները: Շատերը անարդար գտան այդ բաժանմունքը, և շատ տուներ ալ ծեծ և բռնաբարութիւն կրելով այս մասին տեսուչ հայրսուրբէն, բողոքողներ ելան հրապարակ, բողոքողաց գլխաւորներէն պատուաւոր կարգի անձինք բռնուեցան և փռանկայի զարնուելով Շամիրամակերտի ներքին բերդը բանտարգել եղան, և Պայգալան ու ուրիշ տեղ աքսորուեցան, իբրև թէ խան Ալտալն և խան Մահմուտ տէրութեան ապստամբներ լինէին դոքա: Թէպէտ այսպէս սարսափեցնելով հասարակութիւնը ի դուրս տարին իրենց՝ ձեռնարկը, բայց այն օրու ընէ մինչ այսօր այդ որոշում՝ ընող ժողովականք՝ որոցմէ քանիսը մեռած են, և Պողոս վարդապետը՝ ատելի դարձած են հասարակութեան: Բայց և այն ալ եղաւ պատճառ մը, որով համարձակութիւն առին ժողովուրդը իշխանաց ու Առաջնորդի անիրաւ որոշմանց դէմ՝ ձայն բարձրացրնելու, այն ինչ մինչև այն կէտը՝ երբէք օրինակը տեսնուած չէր: Այս սկզբունքը գնալով հետզհետէ յառաջացաւ, և մինչև զայսօր միշտ իշխան ըսուածները զժողովուրդ ճնշելու և ստորկարար լուեցնելու, ու ժողովուրդն ալ՝ իշխանաց բռնութիւն ու միապետութիւնը ջնջելու փորձեր ընելու հետ են, երկու կողմէն ալ փաստ քաջելով: Պողոս վարդապետն ալ իբրև իսկզբանէ իշխանաց կողմի մարդ և անոնց կամաց գործադիրինքն կը ջանայ, և իշխանք կը ջանան որ նա արւանայ, որով և յաղթեն, և ընդհակառակն ժո-

ղովուրդը ինքզինքը պաշտպանելու համար փշուրհիլի Գեճ, միշտ կը զարնուի, բայց և միշտ կը բողոքէ:

1860 ՀՈԿՏԵՄԲԵՐ 5 ՆԻՍՏ Գ.

« Այսօր երկար բանակաութիւններէն ետքը միաբանեցան այս կէտին վրայ, որոչ իդնատիսս եպիսկոպոս ըլլայ այսուհետև Առաջնորդ, և ոչ Պողոս վարդապետս եւ Պողոս վարդապետ ՈՉ ՎԱՆԱՅՐ ՊԻՏԻ ԸԼԼԱՅ և ՈՉ ՎԱՆԱՅ ՍԱՀՄԱՆԸ ՊԻՏԻ ՄՏՆԷ. հապա Պօլսէն հաճութեամբ և հրամանաւ ազգ. ժողովաց օրէն փել ընարուի »:

Դարչեալ Պարբերութեան արձանագրութիւնն Կողմաւ

1860 ՆՈՅՆՄԱՐԵՐ 2

« Կտուց Անապատի վանահայր Պողոս վարդապետին համար կրօնական ժողովը՝ տեղեկագիր մը ներկայացուց ժողովին, որով վճռեր է թէ, — Որովհետև յիշեալ Պողոս վարդապետ դեռ դատաստանի ներքև եղած ըլլալով առանց հրամանի փախեր է Պօլսէն, ալ այսուհետև ՎԱՆԱՅՐ ԶԿՐՆԱՐ ԸԼԼԱՅ նոյն վանքին. ԱՅՍ ԻՐԱՒՈՒՆՔԷՆ ԳԼԽՈՎԻՆ ԶՐԿՈՒՄԸ է, և կը խնդրէ որ նոյն հրապարակեցականը նորէն Բ. Դրան հրամանաւ հոս բերուի »:

« Որոշում. — Քաղ. ժողովը ընդունեց կրօնական ժողովին վճիռը, բայց որոշեց որ հոս բե-

րել տարու համար Բ. Դրան թագրեր գրելէն առաջ նոյն վարդապետին հոս գտնուող կուսակիցներն կանչուին, և անոնց իմաց տրուելով այս որոշումն, ժամանակ մ'ալ տրուի իրենց, գուցէ իրենք գրեն Պօղոս վարդապետին որ դայ: Իսկ կտուց Անապատի միաբանութեան պիտի գրուի որ այսուհետեւ վանահայր չ'անձա՞ն Պօղոս վարդապետ »:

1860 ՆՈՅՆՄԱՐԻ 11

« Կտուց Անապատի վանահայրը Պօղոս վարդապետին Տրապիզոնէն դրուած նամակը կարդացուեցաւ, որով կիմացնէ, Ս. Պատրիարքին և Գաղ. ժողովին թէ, թէ որ գինքը առանց նորէն քննութեան կանչուելու ի Պօլիս, կտուց Անապատի վանահայր կը ճանչնան նէ՛ լաւ, ապա թէ ոչ, հռովմէական պիտի ըլլայ . . . »:

1861 ՅՈՒՆՎԱՐ 4.

« Վանցի Պօղոս վարդապետին դործը համառօտիւ մը կաթողիկոսին դրուելու է անմիջապէս, որպէս զի չըլլայ որ խաբուելով պատուախրէ, և ին »:

« Նմանապէս նոյն վարդապետին զիր գրել պէտք է որ մինչև երկու ամիս գայ ներկայանայ կրօնական ժողովին, զինքը արդարացնելու համար, ապա թէ ոչ նոյն պայմանաժամը լրանալուն էթէ անձամբ չ'ներկայանայ, ԻՐՆՆ ՎՐԱՅ ԵՂԱՅ

ԱՄՐԱՍՏԱՆՈՒԹԵԱՆՅ ՀԱՍՏԱՏՈՒԹԻՒՆ ՏՈՒԱՅ ԿՐԼԼԱՅ: Ուստի և կրօնական ժողովը վերջին վճիռը պիտի տայ »:

1861 ՅՈՒՆՎԱՐ 27.

« Դարձեալ այս նիստին մէջ ալ որոշուեցաւ որ վանցի Պօղոս վարդապետ հոս բերվելու համար պէտք եղած ամէն ազգու միջոց ձեռք առնուի, ինչպէս որ կրօնական ժողովը վճուեր է. և պէտք եղած գրերը ապսպրուեցաւ »:

Զ.

Այդքան մը կրցած ենք ձեռք բերել Պատրիարքարանի արձանագրութեանց հատու կտորները Պօղոս վարդապետի մասին: Հետաքրքրական էր որ ամբողջն տեսնուէր, սակայն այսչափով ալ խնդիրը բաւական պարզ կը տեսնուի, Պօղոս վարդապետ բաւական կը ծանօթանայ, վարչութեանց գրերու օրինակները, կամ վանէն, Անապատէն ու Պօղոս վարդապետէն այդ միջոցներու մէջ փոխանցուած գրութիւններու պատճէնները առ ձեռն չունինք:

Պօղոս վարդապետին Պօլսէն ի վան փախչելուն միջոցները՝ վանայ Առաջնորդ Իգնատիոս վարդապետ գնացած էր սուրբ Էջմիածին եպիսկոպոս օժուելու, և իրեն փոխանորդ թողած էր վանայ մէջ Թադէոս վարդապետ: Սոյն միջոցին այն խնդրոյն վերաբերեալ յիշեալ Թադէոս վար-

դասակէն 'ի Պատրիարքարան զրուած երկու պաշտօնական նամակներու պատճէնը կը դնենք այս տեղ: Թէ այս, և թէ ետքէն յիշելիք նամակներու բնագիրը պատրաստ ենք ժողովոյն յուղներու, երբ քննութեան համար ատեան բանոն և արձանագրութեան սկսին:

ՆԱՄԱԿ Ա.

Յանապատիւ և Անհախառ բարձր քրքազութիւն Սատուածախնամ Տէր իմ.

Փոխանորդական պաշտօն ստիպէ զանարժանս ո՛չ երբէք կասել յետս, այլ փութալ հազարդել զլուրս իտեղեկութիւն սրբազան Տէրութեան ձերում:

Յանցելումն զբեալ ծանուցի ձերոյ վեհափառութեան զգալտունէն կտուց Մնապատայ վանահօր Պօղոս վարդապետի 'ի Վան քաղաք, այժմ պարտք անձին համարիմ ծանուցանել զՆետեւորդս նմին խոստովանալար՝ ամենայն ճշմարտութեամբ:

Նոյն վարդապետն 'ի մտանէն 'ի քաղաքս ունէր կախեալ զկրծոց իւրոց զնշանն արքունի դմնացեալն 'ի Գաբրիէլ հանգուցեալ սրբազան եպիսկոպոսէն, և յաջմէ յանկէ պար առեալ 'ի համախոհոյն իւրոց, և այնպէս եկեալ եմուտ 'ի քաղաքամէջս և մտեալ 'ի տան կտուց Մնապատին բազմեցաւ: Այս եղև յերեսներորդ աւուր նոյնմբեր ամսոյ: Յետ երկոց աւուրոց՝ յաւուր շաբաթուերեք անանք յսկանաւորաց քաղաքիս առեալ ամին գնա 'ի տուն կուսակալին, որոյ վեհափառութեան ոչ գտեալ ներկայ տեսութիւն աննէ ընդ աւագորեարս զբանն և գտանայ 'ի տուն Մահտեսի Շարսն պէին յայդեատան:

Եւ ընդ առաւօտն՝ որ կիրակէ լուսանայր, երեալ գնաց 'ի նորաշէն սուրբ Սատուածաձին եկեղեցին փիլոնոս և փղարիւ, և զկեցոյի ստեղծարանն կարգայ և:

երանէ արտաքս 'ի նոյն ցերեկի դարձեալ աննէ զերիս, այլ ևս ոմանս ընդ իւր և գնաց 'ի տեսութիւն կուսակալին, և տեսեալ գնա դարձ աննէ 'ի քաղաք 'ի տուն կտուց Մնապատին:

Քաղաքս մեր տարեւոր միջնցաւ կայր 'ի հանգարտութիւն, և ժողովուրդ համայն սիրով վարեալք ընդ միմեանս, բայց 'ի մտանել սոյն վարդապետի անտ՝ նոր 'ի նորոյ սկսաւ 'ի վեր երեւել հակառակութեանց և բանակուութեանց, և սա առանց հայերոյ յիւր թշուառ վեճակ արգելանաց 'ի հոգեւոր պաշտամունս անխիղճ և անխտիր յարձակեցաւ 'ի նոյն, և ոչ միայն այս, այլ և զօր ամենայն խորհուրդս աննէ ընդ համախոհս իւր և հռչակ հարկանէ զինքենէ թէ՛ Պատրիարքական կոնդակաւ և արքունի հրովարտեալ հաստատեալ իցէ Առաջնորդ Վանայ: Վասնորոյ պարզամիտ ժողովուրդ չգիտելով զիսկութիւն իրին անդադար երթեւեկս աննէ 'ի տեսութիւն իւր, և այսպէս նոր 'ի նորոյ արծարծէ ըզխախնակ կուսակցութիւն Ազգային: 'ի մեծ ցաւ և 'ի վիշտ ազգասէր սրտից, Չայտսփիկ ծանուցեալ առ իղերծ մնալոյ 'ի պատահասէ, որ առաջի կայ նուապսիս, եթէ ոչ ծանուցանէի, այսուհետեւ կամք և հաճութիւն Ձեր վեհափառ բարձրագոյն Սրբազնութեանէ:

Որոյ եմ և մնամ ամենախոնարհ ծառայ և աղօթարար

Առաջնորդական Փր. Թարեաս վ.

ի գեկա 7. 1860 (Կնիք)

'ի Վան յԱռաջնորդարան.

Յ. Գ. Նորաշէնու սուրբ Սատուածաձին եկեղեցոյ ժամարարն յանցեալ կիրակէ 'ի ժամ սուրբ Պատարագին յիշատակեալէ զՊօղոս Վ. Առաջնորդ հայրն տակաւին չէ դարձեալ յիշմարտնէն 'ի Վան քաղաք:

ՆԱՄՍԿ Բ.

Ամենապատիւ և փեսայառ թագաւոր սրբազնութիւնն
Աստուածախնամ Տէր .

Զօրնալիր նամակ Յեծի փեսայառութեանդ ընթեալ
նով տեղեկանաւք թէ Ամնցի Պօղոս վարդապետն ան-
կանելով ընդ անհնազանդութեան դատաստանաւ փա-
խրտեսամբ 'ի մայրաքաղաքէդ ինքնին կորուսեալ է ըզ
փանահայրութիւն իւր :

Եւ վասն պահելոյ յիս ընդ բազումս 'ի Ամնայ ժո-
ղովրդոց, և ընդ այլ զխառութիւն, ամին իրի ո՛չ կա-
րէ 'ի հոգեւոր պաշտամունս մերձենալ : Այսոցիկ անջը-
րելի վճռոց ինքն իսկ քաջ տեղեակ է, ոչ միայն 'ի հը-
րատարակելոյ ազգային լրագրաց, այլ և 'ի նամակէ
բարձու սրբազնութեանդ, որ առ միաբանութիւն կառուց
սուրբ Անապատի, 'ի վերայ այսր ամենայնի տակաւին
ոչ զգաստանայ և ոչ յանձն առնու կատարել զայստակ
հրամանս, այլ ընդ վրեալ ապստամբութեամբ ընդ ձե-
ռամբ ունի զկառուց Անապատն, և մերձենայ իսկ 'ի հո-
գեւոր պաշտամունս, որպէս յանցելուսն յաւուր տօնի
սրբազան Առաքելոցն Պետրոսի և Պօղոսի իջեալ յԱնա-
պատէ 'ի քաղաք վեղարաւ և փիլիսոսիս կանգնեցաւ 'ի
դասն Նորաչէն սուրբ Աստուածածնի եկեղեցւոյն տօն
մեծահանդէս կատարեաց և 'ի սուրբ Պատարազին ևս
յիշատակել զանուն իւր այսպէս, «Եւ զառաջի կացեալ
զնախկին առաջնորդական փոխանորդ զՏէր Պօղոս ծայ-
րագոյն աստուածիմաստ վարդապետն շնորհեցես մեզ՝
եւայն : Եւ ոչ միայն այս, այլ և երբեմն գնաց 'ի
կառուց Անապատն և չրջի 'ի թէմս նորա և սրտապնդէ
զմիաբանութիւն և զժողովուրդն, և երբեմն եկեալ 'ի
քաղաքն չրջի 'ի տունս տունս և պատրէ զպարզամիտս
կուսակցացն իւրոց և որումն սերմանէ 'ի նոսա և յոտին
յարուցանէ, որով նոր 'ի նորոց արծարծէ զխառութիւն,
որ 'ի վարդուց հեալ սխալացեալ և իբր անհետ եղեալ

էր : Ասան սրոյ ցաւեցեալ մեր 'ի հոգիս ընդ այս զըժ-
բախտութեան ողորմելի ժողովրդեանս այսորիկ հարկ
համարեցայ այսու ծառայական դրովս զամենն ճշգիւ և
առանց աշտուութեան յայտնել ձերում փեսայառութեան,
ազաչելով զձեզ շնորհ արարեալ ժամ յառաջ զառաջս
առնուլ զչարեացս, զի այս կայծ չարութեան փոքր փոքր
արծարծեալ մի վառեցէ զխղճալի հասարակութիւնն,
որով յետինն անշուշտ չար լինի քան զառաջինն : Այս-
չափ ծանուցեալ 'ի կարճոյ մնամ վասն ձեր սրբազան և
անգլին կենաց երկարութեան միշտ աղօթարար և պար-
տաւոր կենօք բարեմալթ :

Առաջնորդական փոխանորդ
'ի յունար 4 . 1861 թ. Եւստ Ժառայ
'ի Ամն յԱռաջնորդարանին : (Կնիք)

ՊՕՂՈՍ Վ . Ի ԿԵԱՆՔԷՆ ԳԱՆԻ ՄԸ ԳԻՄԵՆՐ

Պօղոսը Պօլիսէն փախչելով վան հասած օրերը
իդնաախոս եպիսկոպոսին զլիսուն սարսափելի
փորձանքներ բերաւ . Առաջնորդարանը կոխել տը-
վաւ . և եզրայր եղբոր դէմ հանելով արիւն հոսե-
ցրնելու առիթ եղաւ : Այս ահադին գէպքը աշ-
խարհին յայտնի է :

Պօղոսը Անապատի վանահայրութեան միջոցին
վանքի անթիւ հարստութիւնը ընդ շունս և ընդ-
պոսնիկս վասնեց, սրոյ մտին Անապատի միա-
բանք հանրադրած են 'ի Պատրիարքաբան մանրա-
մասն, և նոյն Անապատին առաջնորդարանի մէջ
Տէվրիշ պէյի հետ եկեղեցւոյ վարագուրի ետեւը

չէի խաղցնել և սղծագործութիւններ ընելը ամէնուն գիացած բանն է, և Ղազար վարդապետի գրերէն ալ կ'ստուգուի:

Կտուց Անապատի միաբան երեսնամեայ Ռափայէլ վ. Պողոսէն չարաչար ձեծուելով, սակորներ փչրեցան. անդամներ լուծուեցան. և քաղաք բերուելով անդարմանելի ըլլալով մեռաւ:

Կտուց Անապատայ արաւերը հնձելուն, Ալիւր գիւղի կանանց զարար հանելու համար Պողոս անձամբ դնացած էր. և կիրակոսեան Կարապետի կինը նոյն օրը հաց եփելու և օրօրոցի մանուկը խնամելու տութիւ չէր կրցեր հասարակաց հեա երթալ. Պողոս անոր տան մէջ կը յարձակի, խեղճ կինը անխնայ կը դանակոծէ. կնոջ էրիկ վրայ կը հասնի, և կը յանդգնի ինքն ալ Պողոսին վրայ յարձակել, յանկարծ Պողոսի մարդիկ կը հասնին, մարդը աղէկ մը կը ձեծեն. ապա բանտարկել տալով 300 զուրուշ տուգանքով հողիւ կ'ազատի:

Ալիւրցի Տ. Յօհաննէսեան Կարապետը՝ որ Պողոսին Պօլիս եղած տարին բողոքողներէն մէկն էր, Պօլիսէն վերադառնալուն՝ Պողոս կը զրկէ իր ծառան քիւրտ Տէվրիշ և թալալեան Սարգիսը՝ զիչեւրանց անկողնոյ մէջ բռնել տալով զԿարապետը, և անոր ձեռք ու սաքը կապած կը բերեն Պողոսին. Կարապետի գլուխը իր Նազար ծառային բռնել կուտայ և ոտներուն վրայ երկու մարդ կը նստեցնէ (1) հաճեալ տաճարով այնքան կը զարնէ, մինչ-

(1) « Հաճի ուսմապ յ Պողոսի մարդածեծ փայտն է խիտ ծանր և կարծր, որուն վրայ զրել տուած է. « հաճի ուսմապ տըր, եօլսուզարս եօլ կէօսթէրիր »:

չեւ երկուստարգի բերնէն արիւն կը հասի: Եւ սակորները փչրելով, տարի մը անդամալոյճ կը հեծէ, ու կը մեռնի:

Ալիւրցի Շաղօյեան Մարտիրոսին չարաչար ձեծեց Պողոս. որ հազիւ մեռնելէ պրծաւ:

Պողոսի աիւմպէլէկճի խաչատուրը Մարմետցի քօլօղեան Յօհաննէսի կինը սղծած և վերջը թոյնով վիժել տուած միջոցին կինը չր դիմանալով մեռաւ. երբ ասոր էրիկ Պօլսէն կուղայ, և բուղք կընէ. Պողոսը դանի սաստիկ կը ձեծէ, որ չարաչար հիւանդնալով ան ալ կը մեռնի:

Մարմետ գիւղի ուսումնական Տ. Կարապետ քահանայն Պողոսէն կը կանչուի Անապատ, ճանապարհին Պողոս կը յարձակի քահանային վրայ մօլուքը կը փետտէ և մերձ ի մահ կը գանակոծէ, և քստառուն աւուր չափ ալ Անապատի մէջ կը բանտարկէ, զոր վերջը հիւժեալ վիճակի մէջ կը վերադարձընեն գեղը, որ երեք օրէն կը վախճանի:

Ալլրցի Թօրոյեան Ռէն Յարութիւնը Մարմետ բերել տալով չարաչար ձեծեց, որ բոլորովին անդդայ եղաւ, միմիայն Պողոսի Այդեպանին « կարսուի » ըսելուն համար:

Փերդարիւցի Ռէիս Սարգսի աղջիկը չարաչար ձեծեց և միւսնոյն միջոցին Ս. Պատարագ մատոյց:

Ալլրցի Սանոյի հարսը, որ Անապատի անտեան էր, կը յղանայ, կը ծնի, և Պողոսէն կը համբաւուի Աննայ վանից Ռէն Յարութիւնի գլխուն այնպէս ուժով փայտ մը իջեցուց, որոյ գլուխը ճեղքուեցաւ, և աչքերու լոյսը քաղուեցաւ:

Մարմետցի Չաղացպան Կարապետը 900 զրշ:

խոստանալով Պօղոսին . Պօղոսը Տըլաշէնայ վարս
գաղարին հետ ամուսնանալու խօսք տուող խօս-
ւենցի Գեօղէլ անուն կինը գեղէն բռնութեամբ
բերել տուաւ և շատ մը ձեռնէն յետոյ իր ձեռ-
քով պրակեց նոյն ջաղացպանին հետ . այս առթիւ
Տըլաշէնայ Տէր Յակոբը՝ որ վարդազարի եղբայրն
էր , միջամտութիւն բնելուն համար , Պօղոսէն չա-
րաչար քանակոծուելով ուշակորոյս եղաւ :

Աննա վանք գիւղի մէջ Մըտորըզ (Քնչուա)
թեյլին և Խոջօն՝ Աղութ անուն այրի կնոջ մը հա-
ւերը գողցած տանն , Մանուկեան Մխիթարը կը
տեսնէ , և Մըտորպները ձեռնելով հաւերը կ'առնէ ,
նոյն միջոցին Պօղոսը քիչ մը հեռու գլինիով զուար-
ճացած , ծառի մը տակ քննէ չափ կը խաղցնէր .
խմանալուն պէս , կը կանչէ զՄխիթարն այնչափ կը
ձեռնէ , որով երկար ժամանակ հիւանդութիւն քա-
շեց , և մեռաւ :

Տըլաշէնցիք զիւ պարսոյի հանած էր . հնձօղնե-
րու կերակուրն ալ Ասնականցւոցմէ կը պահան-
ջուէր . նոյն գեղի քահանայի եղբայր կարապե-
տը այս բռնութեան չ'անսաց , սաստիկ ձեռուե-
ցաւ , եղբայրը Տէր Բարդուղիմէոս միջնորդել ու-
ղելով Պօղոս անոր ալ զարնելով ձեռքը կտարեց :

Ամենաշատայ Եղիազարեան Սարգիսը Պօղոսի
փոքրաւորի եղբայր Աւետիսի հետ կը կուռնին .
Աւետիս Պօղոսի անունով կ'ապառնայ Սարգիսին ,
Սարգիսն ալ կըսէ՝ «ձեր փեսայ Պօղոս վ . ո՞վ կըս-
պառնաս ինձ» : Պօղոսը զայս բերով զՍարգիս կը
բանտարկէ , և քիչ մը յետոյ սաստիկ գինովցած՝
այն կատաղութեամբ կը ձեռնէ զՍարգիս , որ արիւն

լուսայ կը դառնայ : Այս անագորոյն կատաղու-
թեան Անտուատի միարանութիւնն ալ չ'կրնարով
հանդուրժել բողոք կը բառնայ Պօղոսի դէմ :

Վան քաղաքիս Ս . Նշան Եկեղեցւոյ — ուր Ա-
ռաջնորդարանն է — Տէր Սամուէլ քահանայն գի-
շեր մը Եկեղեցւոյ մէջ իր շրջանին օրերը զնացած
ատեն , Պօղոսը իր զուարճութեան համար սյրան-
դակ վաթթոյներով վաթթուած և զարհուրելի
կերպարանք մը առած կը մտախնայ Տէր Սամուէ-
լի անկողնոյն , որոյ մօտ կանթեղ մը կը վառուէր ,
և այնպէս զարհուրելի ձայնով մը կը պօռայ ու վը-
րան կիցնայ , որ Տէրաէրը երկիւղէն կը կարկամի :
Անգամ մ'ալ Եկեղեցին դրուած մեռելը կը բերէ
Տէր Սամուէլի անկողնոյն մէջ կը պառկեցնէ . որմէ
նոյնպէս կը սարսափի քահանայն : Ասոնցմով Պօղո-
սը կը զուարճանայ , բայց Տէր Սամուէլը կընդար-
մանայ , կը հիւանդանայ , կը մաշի և կը մեռնի :
Ասոր երէցիկներ ժամանակին բողոքած է Պատրի-
արքարանը , և այժմ կը լսուի որ Պօրիս եկած է :

Պօղոսը կառավարութեան կողմանէ կամուրջ-
ներու շինութեանց տեսուչ էր , գործաւորները
ձրի աշխատեցնել տալէն զինի , չեկողներէն բար-
բարսութեամբ ժողոված ստակները կերած է , և
օրականով բանող գործաւորաց վարձքերը անվը-
ճար թողած է : Իւր այս պաշտօնավարութեան մի-
ջոցին գեղերու մէջ շրջելով բազմութեամբ , խոր-
տիկներու համար հաւ , ոչխար , գլինի , ձիերուն
գարի , ձրի . և անթիւ մսխունք ու զրկանք ըրած
է :

Պօղոսը Ս.բանչեղաղործայ վանահայրութիւնը

Գրիգոր վ. էն առնեքով՝ իր մտերիմ և գործակից
Քարթուղիմէոս վ. ին առաւ հակառակ թէմայ-
ւոց բաղձանոց ու բազմութեան. վանքի անա-
տունները և հասոյթները սեպհականեցին կերան
Պօղոսն ու Քարթուղիմէոսն. և երբ Ռէիս Սրգէն
բազմութեց այս աւերմանց դէմ, Առաջնորդարանի
մէջ երկու ամիս բանտարկուեցաւ Պօղոսէն: Այս
Քարթուղիմէոսը յետոյ հոգւոց վանքը վանահայր
եղաւ. նոյնպէս վարուեցաւ հոն ալ, կերաւ Պօ-
ղոսին հետ, պաշտպանուեցաւ անկէ:

Պօղոսէն՝ զօրաց Գերիկ բաշան հայ կին մը կու-
ղէ, նայն միջոցին Տհեցի Պետրոսը իր կնոջ ձեռած
կըլլայ իրիկուն մը. Պօղոս կիմանայ և կինը բերել
տալով կը դրկէ փաշային. կինը դեղեցիկ էր և
կայտառ. Պետրոսը ուր կը զարնուի, չկրնար կի-
նը դարձնել. մինչեւ բանտ կը գրուի Պետրոսը. և
երբ բանտէն կելնէ, Պօլիս կուգայ, Պատրիարքա-
բանը կը դիմէ այս խնդրով:

Պօղոսին կը գիմէ ճանիկ գիւղէն Հայ մը ու կը-
սէ, «Թօփուղեան Սրբազանը կ'արգիլէ զիս այնինչին
հետ ամուսնանալ չհասութեան համար, և մեր նշան
չ'օրհներ»: Պօղոս հնարք կը ցուցնէ ըսելով. «Դու
դնա այն կոյսը պղծէ, ո՛ր չհասութիւն չեն հար-
ցըներ. քեզ կուտան». և տղան այնպէս կընէ: Թօ-
փուղեան Սրբազանը աւելի զայրացած պատժել
տալ կուղէ տղան և նորէն կ'արգիլէ նշանառքը.
Պօղոսն ինքնին կերթայ կը պոսակէ. իբր թէ աղ-
քին խոյտառակութիւնը կը ծածկէ. և չըլլայ կրօ-
նախոխութեան դիմեն:

Պօղոսը Մարմեոս դիւղի Մարտիկեան Աւետիսի

անձնասպանութեան պատճառաւ արգելք կը դնէ
բողոքին որ անձնասպանի տան ու բնտանեաց հետ
յարաբերութիւն չընեն, ըստ կանոնի Սուրբ Եկե-
ղեցւոյ . . . դուռը վրանին կը փակուի, և խեղճ
ընտանեաց հացը երգիքէն կը կախեն. մեղա-
քաւութեան համար հազար զրշ. տուգանք կը դնէ
վրանին, և մինչև չվճարեն չեն արձակուիր. եր-
կու ամիս այսպէս կը շարունակուի: Խեղճերը վեր-
ջապէս ճարահատեալ իրենց միմիայն ստացուածք
մնացած երկու գումէջ ծախելու կը դրկեն, որ մեղ-
աքաւութիւնը վճարեն: Իգնատիոս Սրբազան
կ'իմանայ, թուղթ կը գրէ Պօղոսին, կը յանդիմա-
նէ. և հրաման կընէ քահանայի մը երթալ այն ըն-
տանիքը մխիթարել:

Տաղվէրանցի Ռէիս Երանոս գործով մը Մշոյ
կողմը գնալով, և ի դարձին խաթու Ղազար վ. ի
միջոցաւ կը պոսակուի. ամուսնոյն հետ դիւղը դար-
ձած ժամանակ Սքանչելադործաց վանահայր Բարդ-
վ. վրայ կը համնի. «վայ, դու իմ թէմնես, Ղա-
զար վ. էն ինչո՞ւ կարգուիս. հիմա հինգ ոսկի պի-
տի տաս, չենէ գրեզ Պօղոս վ. ին կը դրկեմ», կըսէ:
Մարդ չտար ոսկիներ. քանի մ'օրէն ութի չով
զապթիկէ յով Պօղոսի հրամանաւ թալալեան Գէոր-
ղը կուգայ և գիշերանց Երանոսն ու իր կինը կը
բռնեն կը տանին վան Առաջնորդարան: Պօղոս
«անվաւեր» կը վճռէ պոսակը. էրիկը չարաչար
տանջանք բանտը կը դնէ. իսկ երիտասարդ կի-
նը քանի մը գիշերները . . . վերջը կը խրկէ Ս. Գրի-
գորի վանքը Եղեջէ վարդապետին. . . (Եղեջէն իր
գործակիցներէն մէկն է), կինը այս չարութեանց

չտանելով յայանապէս կը պօռայ « Ես իմ էրիկս
կուզեմ. վարդապետներ չեմ ուզեր » . . . վերջա-
պէս Պօղոսը խեղճ Երանոսէն ՁՅ ոսկի ալ տու գանք
կառնէ :

Գոմս գեղէն մարդուն մէկը կուզէ իր գրկած
սանուհին իրեն կին առնել, Պօղոսին կը գիմէ .
« օրէնք չ'ներէր » կըսէ . « բայց երբ առնես փախ-
ցնես Մալաքասըմ Տաճկաց գիւղը, որպէս թէ Տա-
ճիկ կըլլաս, այն ժամանակ մարդ կը խրկեմ կը բե-
րեմ և կարգել կուտամ » :

Տիրամայր գիւղէն եօթանասուն ամեայ մարդ
մը, շուշանայ ծեր մը . 10 լիրա կուտայ Պօղոսին .
որ Նորէն գիւղացի քսանամեայ հարս մը իրեն կին
ընէ . հարսը ապաստանած էր Լիմ Անապատի դրսի
տունը, ուր կոխել տալով Պօղոսը գիշերանց 15 ի
չափ ֆիւրտերով և Տաճիկներով, կը բռնէ հարսը
կուտայ վերոյիշեալ մարդուն :

Յիշե՛նք թէղէկիւլեան շնացող Տէր Մանուէլի
գէպքերը, ու անոր բրած պաշտպանութիւնը . Ա-
բարուց շնացող Տէր Պետրոսի պարագաները, աք-
սորուիլը, և աքսորէն ետ բերելուն 20 ոսկիի հա-
շիւը, թէլլալեան Գեորգին՝ արտի մը հեօնք առնե-
լը : Արամեացի կինը : Համբաւեալն Էօրտօն :
Սէիս Յովսէփի կինը, և լն. և լն. և ասանց հետ
յայտնի համբաւուած գէշ յարաբերութիւնները :

Վանայ Առաջնորդ գերապատիւ Տէր Պօ-
ղոս Ծ. Վ. քաղաքական կառավարութեան սրա-
հին մէջ Շեխենց Հէյտարի մօրուքէն բռնած կը
խաղցնէր, նա ալ փոխադարձաբար ասոր . . .
բայց անոր բռնածը մօրուք չէր . . . և այսպէս

քահնքահի դառնչտ մը կը ներկայանար բազմա-
թեան առջև :

Նորին գերապատուութիւնը՝ ֆէմալի վաշայի
աներձագ Արիֆի պէյին հետ իբրու կատակ ուր որ
պատահէին, իրարու շարակ կը ցաթ կէէին ևն. ևն ևն :

Նորին Սրբութիւնը՝ թէմիր օղլուց հետ բաղ-
նիք գնալով իր գլուխը ճերմակեղէն մը կը փաթ-
թէ, և « ահա Տաճկաց ես » կըսէ, և իր գլխարկն
ալ Եազուպ էֆէնաիին դրուին անցնելով « էյ, քէ-
շիշ օլտուն սէն » կըսէ :

Պօղոսի բարեկամութիւնը վայելող Հէյտարան-
ցի քիւրտերը թժիշի գիւղի եկեղեցին կը կողպ-
տեն . Պօղոսին կը գիմէ գիւղացին : Պօղոսը կեղնէ
Հէյտարանցուց Ալի աղային տունը երթալու . —
սա իւր « հայր » անուանած Ալի աղան է — . որ-
պէս զի անոր ձեռքով գողօնը հանել տայ . բայց
դեռ Ալի աղայի տունը չ'հասած, գուշակութիւն
մը կուգայ վրան, ամայի տեղ մը հողը փորել տա-
լով, գողցուածներէն ժամաբարի վակաս և հողա-
թափը կը գտնէ : Եւ Ալի աղայի տունը համեւելով՝
իբր թէ Ալի աղայի հարսին բաճկոն կը գիտէ կը
ճանչնայ որ թժիշի եկեղեցուց վարագուրի կտորն
է : Թժիշիցուց կը հրամայէ որ 6000 դուրուշ մէ-
ջերնին ժողվեն տանին Ալի աղային, որ իրենց ե-
կեղեցուց կողոպուտը գարձնէ : Այս գումարը կը
վճարուի, մի միայն բաճկոն մը ետ կուգայ : Բայց
այս և այն կողմը կը տարաձայնուի թէ « քաջն Պօ-
ղոս, Ալի աղայի հարսի վրայէն կրցեր է բաճկոն
հանել տալ և գարձնել :

Արու Պուռնաղեան ուէիս Պօղոսն՝ Պօղոս Վ. ի

ամենահաւատարիմ՝ բարեկամն էր յառաջ . և որ
 իդնատիոս Սրբազանը վաճառելուն և Առաջնորդա-
 բանը պաշարելուն Պողոսեան գիւցաղներէն մինն
 էր . պատճառաւ մը այս երկու Պողոսներ իրարու
 հետ կը գժտին . նոյն գիշերը վարդապետ Պողո-
 սի քրդերը՝ ուէիս Պողոսի եղները տունէն կ'զար-
 նեն տանին :

Լիմ Անապատի վանահայր Թօփուզեան Սրբա-
 զանը Պողոսին հետ կը գժտին , երեք օր ետքը
 Լմայ Առուեռ գիւղի ջաղացպանը կը կապուի գո-
 ղերէն , ջաղացի ցորենները կը թալնուին . և նոյն
 Անապատի խոտի գէղը կը վառուի . կ'իմացուի յե-
 տոյ որ ասոնք ընողը Առնիսու Թամոյի կաղախ
 անունով քիւրտն էր , Պողոս վ . ի անձնանուէրն
 ու հաւատարիմն : Բայց երկիւղէն կը լռեն :

Սաթմանց գիւղի եկեղեցին սրբապղծել տուող
 քիւրտ Մէհմէտ Ալին աղատելու համար՝ Պողոս վ .
 կառավարութեան ատենի մէջ կը վկայէ թէ՛ ոճ-
 րագործը 12 տարու տղայ մը ըլլալով , ըստ օրինի
 պատիժէ ազատ է : Մինչդեռ շատերը , որոց հետ
 նաեւ Փիրղալէմեան Ղեւոնդ վ . կը վկայեն թէ՛
 ոճրագործ չափահաս էր , և մօրուք ունէր :

Եկիմալայ Մանուկի ոչխարները կը տանին քըր-
 դերը , Մանուկը կերթայ Հէյտարանցուց մէջ ,
 Պողոսի հօր կողմերը , իր ոչխարները կը գտնայ ,
 կը դառնայ կը գիմէ Պողոսին , Պողոս քիւրտերը
 բերել կուտայ , ետեւէն ալ երկու ձի ընծայ կու-
 գայ Պողոսին , և քիւրտեր կ'ազատուին . կերթան
 կուտեն Մանուկի ոչխարները :

Վերը յիշուած Թամոյի կաղախ անուն ամենա-

կատաղի քիւրտը , Պողոսին հաւատարիմն , ըստ
 Թոյլատուութեան Պողոսին՝ Անապատայ ճերմակ
 ձի մը կը գողնայ . այդ ձինը կարժէր 200 զուրուշ .
 Պողոս զկաղախ կը կանչէ և կ'ապսպրէ որ ձինը
 գտնայ , կը գտնայ . . . և Պողոս Անապատէն 2000
 զուրուշ կուտայ կաղախին , ու կըսէ « հազար զու-
 րուշ գտնելուդ համար , հազար զուրուշը գնե-
 լուդ համար » :

Կոծայ աղան Շէրիֆը ճանապարհի մէջ Խա-
 ւենցի Հայ կնիկ մը բռնաբարեց , բայց Պողոս զՇէ-
 րիֆ պաշտպանելով պատիժէ ազատեց , վասն զի
 իր մտերիմն էր :

Սոսրաթ գիւղը նստող ամենատրիկայ Ապտուլ-
 լահին վրայ՝ գեղի Հայերը բողոքեցին կառավա-
 րութեան , և առաջարկեցին կամ զիրենք հանէ
 այն գեղէն կամ Ապտուլահն : կառավարութիւնը
 որոշեց Ապտուլահն գեղէն ելնէ . բայց Պողոսը
 պահպանեց , վասն զի իր ամենասիրելին էր :

Տփխիսէն երկու անապատաց յատկացեալ կտա-
 կի մը հաշոյ առթիւ՝ երկու վանահարց Թօփուզի
 և Պողոսի մէջ անհամաձայնութիւն մը կը ծագի .
 քանի մ'օր ետքը Լիմ Անապատի մարագը կը
 վառուի . թեպէտ իմացան որ Պողոսի հաւատա-
 րիմ քիւրտն էր վառողը , բայց երկիւղ կրեցին
 յայտնելու , որով 30000 զրշի վնաս եղաւ վանքին :

Ղըզլճայ գիւղէն Հէյտարանցի քրդերը 30 եզ
 տարան հայերէն , Հայք անգէն յիշեալներուն հե-
 տամուտ ըլլալով զհայերը կը կապեն , և Պողոսին
 բարև կը գրկեն ըսելով , « տակաւին մեր տուած
 տկկներուն փոխարէնը չ'ըլլա » :

Պողոսեցի Սինէմի ազայ Մանուկին Ա եղ գող-
ցաւ քիւրդ Տրպաղ. գիւղացին կառավարութեան
բողոքեց . քիւրտը կառավարութեան առջև խօսք
տուաւ վերադարձնելու . յետոյ Պողոսին ապաս-
տանեցաւ , Պողոս զՀայն տփելով վնասեց ըսելով
« Տրպաղ ազան քս գողը չէ , հայտէ դ'ա'րս » , և
սյսպէս քիւրտն արդարացաւ , Մանուկի եղները
անյայտացաւ :

Վանայ գումբանեաներ , որ հայ և տաճիկ ըն-
կերներէ կը կազմուի , իրենց անխիղճ շահերը յա-
ջողցնելու համար , Պողոս գործիք կը շինեն ի
մնաս հասարակութեան . ինչպէս Շ. գումբանեան
Ադրակ դաւառի աստանորդական տուրքի միւլ-
թիւնը կորսոյն որ ամեն մէկ բարդ խոտի անց 60
դրշ տայ գիւղացին . միւլթիւնները այս որսչումը
չընդունելով բարդ մը խոտի անց 160 դրշ կը պա-
հանջեն . Ադրակու գայմագամն — իր արդարա-
սիրութեամբ հռչակեալ այն Չէրքէզն էր , որ նա-
խորդ ձմեռս Ալաշկերտու թօփրաղգալէի մէջ տե-
րութեան օրինաց և քրիստոնէից իրաւանց պաշտ-
պան ըլլարուն սպաննուեցաւ արխարար Մէհմէտ
պէյի տղաքներէն — Այս գայմագամը միւլթի-
ղիմներու անիրաւութեան գէմ կը գնէ , և Շ .
գումբանեան գայմագամի հետ կը թշնամանայ ,
ընկերութիւն ամբողջ Պողոսին կը դիմէ , և Պողոսը
խնդրոյն ազգային կերպարանք տալով , զանազան
բողոքներ կը յարուցանէ գայմագամին վրայ , վեր-
ջապէս կը յաջողին այնպիսի արդարասէր և մու-
ղովրդասէր կառավարիչ մը պաշտօնէն ձգել , որ-

պէս զի ազատ իրենց շահը շահին շահասէրները :

Այս գումբանեան է միշտ և ցայսօր Պողոսին
պաշտպան կանգնողը , որոյ մէջն են Պանիրեանն ,
Մարութեանն , և ին : Ասոնք էին նոյնպէս որ Միւ-
նիխ փաշայի պէս լուսաւորեալ , բարեմիտ , ժո-
ղովրդասէր և արդարասէր միւլթասարիֆ մը պաշ-
տօնանկ ընել տունն Պողոսի ճարպիկ զրպարտու-
թիւններով , գաւառներէն գեղերէն ահագին
հարստահարութեանց ցանկ մը և բաղմաստորագիր
հանրադրութիւն մը կազմել տալով , իբր թէ ա-
տանք ամէն Միւնիխ փաշայի օրով և անոր թու-
լութենէն յառաջ եկած էր . այն ինչ իմաստուն
կառավարիչը բոլոր հարստահարութեանց աղբիւր-
ները հետազօտելով գտած էր խկապէս որ այդ
աղբիւրներուն ակը քաղքի մէջն է , այն է այդ
գումբանեան և Պողոսն , որոնք կառավարութեան
դուռը նստելով կը շարժեն դաւառները , կը խա-
բեն կառավարիչը , կը պաշտպանեն գէշերը , և ին :
Միւնիխ փաշան ալ վերջապէս պաշտօնէ ձգուե-
ցաւ , և Մարութեանն 40 լիրայի արժէքով պատ-
ուական մուշտակ մը բերել տուաւ կարինէն և
հագուց Պողոսին ի վարձ այնքան աշխատութեան :

Պողոսի « հայր » քիւրտ Ալի աղայի տղան կու-
ղէր հօր տեղը միւտիր ըլլալ : Այս բանը յաջողը-
նելու համար Պողոսին կը դիմէ : Նա կը հնարէ յա-
ջողել եթէ հարիւր լիրայ տայ իրեն : Խեղճ կառն 50
լիրան կուտայ , 50 լիրային ալ մուրհակ մը կուտայ
Պողոսին ձեռքը : Դաւ կը գործէ Պողոսը , ու ա-
ռած լիրաներ և մուրհակը կառավարութեան կը
տանի , տուողը կը բանտարկէ կառավարութիւնը .

և Պօղոս Ալի աղային աւետիս կը դրկէ, թէ՛ քո ապստամբ տղան այսպէս խաբեցի ընկճեցի: Մեզ փոյթ չէ թէ Ալի աղան ի՞նչ փոխարինե՞ր է Պօղոսին. այլ մեր բսելիքն այն է որ, Ալի աղայի տղայի կողմը եզող քրդերը այս բանին վրայ սկսան Հայոց գեղերէն վրէժ հանել չարաչար, և կսկսին առաջին անգամ Սեղջայ գարին մօտ զարնել թալանել երթեւեկները, հնձողները, և որոց որ կը հանդիպին նոյնպէս. շատ մը գեղերու տաւարն ու ոչխարը տարան. միանգամայն և Պօղոսի մշակաց ձեռքէն ալ երկու ձի խլեցին ու յետոյ ձիերու պոչերը կտրելով ետ խրկեցին: Ահա ո՛վ ինչ կընէ, փառ գեղացին կը կրէ:

Շատտխցի ամենահռչակաւոր սճրագործը աշխարհաւեր աւաղակ Գիւլ Մէհմէտը, որոյ համար՝ Հայ մը մտրթել հաւ մը մտրթել է, ոճիրի մը համար կառավարութեան խուզարկութենէ կը փախչի Պարսկաստանը. այն տեղն ալ աղնուական մը սպանելուն համար կը վերափախչի Վան կուգայ և ուղղակի Պօղոս վ. ին կը գիմէ, նա ալ կառավարութեան կը միջնորդէ և ազատ կը թողուի, որ այսօր Շատախու մէջ Հայու արիւն կը ծծէ, սրբութիւնները կը պղծէ. և իւրաքանչիւր Հայու տունէն տարեկան հարկ կը ժողվէ մէկ մէկ ոչխար, մէկ մէկ լիտր իւղ, հաց, սլանիր, դրեխ, խոտ, փայտ, գրամիւն:

Պօղոս վ. ին քրդերու վայրենութեանց գործակցութիւնը, և անոնցմով ասոր ու անոր ըրած սպառնալիքները ապացուցանելու հազարաւոր օրինակներէն մինն է նաև որ Այազենց տունը կրչուն:

քի մը օր թէրդիառչեանց եղիազար աղայի վրոյց աչքերը կատաղարար դարձնելով բոստ, « գիտե՛ս, ինձ ո՞րքան շուներ կան. որոցմով քեզ կտոր կըտոր ընել կուտամ»: Եղիազար աղան ասոր ընդգիմադիր խուճբէն է: Ներկայ էր այս խօսքին Պօղոսի բարեկամ Մեծ. կոսպարեան Մ. Վարդան աղան, որ զզուելով այս կոշտութենէն՝ ելաւ քալեց:

Ելիպխան պէկ անուետով քիւրդ մը՝ խան Մահմուտի աղան՝ որ Պօղոսի որդեգիրն է, օր մը կուգայ Առաջնորդարան և կը յայտնէ Պօղոսին թէ՛ առանց խաւուրմայի մնացած է: Թէպէտ շինական քահանայ մը հոն ներկայ կը գտնուէր, բայց Պօղոս զայն առ ոչինչ համարելով՝ խորհուրդ կը տայ քիւրտին՝ Մանտան կամ Տաղվերան գեղերէն խաւուրմացու ոչխար յափշտակել: Քիւրտ կերթայ, 48 ոչխար կը յափշտակէ. բայց վերջը Պօղոսի քաջութեամբ 36 հատը գեղացւոց կը դարձուի, 12 հատը հալալ խաւուրմացու շնորհելով Ելիպխան պէյին:

Վանայ մէջ անխոհեմ և աղայայամիտ ոմանք ընկերութիւն մը կազմեցին գաղտնի « մուտ և տես », կամ « միութիւն ի փրկութիւն » անունով, որոյ մէջ մտնել ուզողը սարսափելի երզման և անիծից կնթակայ կը դնէին՝ գաղտնիքը չը յայտնելու համար. տպա անգամ կընդունէին. կանոն ունէին, բաժին ունէին. պայմաններ կ'ստորագրէին կամ կը կնքէին. որոյ նպատակը ըստ կրօնի և ըստ քաղաքականութեան խիտ վտանգաւոր էր: Քանիները յոնձն առին մէջը մտնել. հասկնալ

մինչև անդամ պայմանագրութեանց օրինակներն ալ ձեռք բերին, որ եթէ վարչութիւնը ուզէ անանալ, կրնանք ցոյց տալ Արդ սոյն ազդամբնաս շարժումը խափանելու համար, որչափ որ խեղահամներէն ազդարարութիւն եղաւ Պօղոսին, իբրև Առաջնորդի, բնաւ կարեւորութիւն չը սուտաւ. և այսպէս ազդին կեանքը վտանգող ձախող ձեռնարկութեան մը եթէ ոչ յայնստպէս, գէթ լռելուայն կամակից գանուեցաւ: Այսօր զինքը պաշտպանողներէն ոմանք այդ ընկերութեան ծաղիկներէն են:

Կը վերջացնեմք այս ցանկը, զոր խիստ համառօտեցինք. և ինչպէս կ'երեւի շատ պակաս մասեր ունի, զարօթնակ, Պօղոս Վ. ի պակասութիւնները եկեղեցական պարտաւորութեանց մէջ. պակասութիւններ՝ Ազդ. ժողովոց նախագահելուն և ինչպէս վարվելուն մէջ, ևն. ևն. թէպէտ վերոյգրեալ յանցանքներէն յայտնի կը տեսնուի որ անունով, տեղով գրուած ըլլալով. ամէն մեկ դատախազը կրնայ ներկայանալ և իր դատը վարել, անոնք որոնք Պօլիս կը գանուին, պատրաստ են. և որոնք երկիրն են, կրնայ պաշտօնապէս հարցուիլ: Մենք բոլորքովներս ալ որքան դիտենք, կրնանք հաստատել. և կուզենք այս տեղ հետեւաբար կարգել քանի մը նամակներու պատճենները, որոց պարունակութիւնը ապացոյց են մեր ըսածներուն:

Ը.

ՆԱՄԱԻ Ա.

Մեծ. Ազդատէր Ազնիւ բարեկամս.

Սակեց յառաջ գրեցինք ձեր վեհանձնութեան թէ Ազխամարայ միաբանութիւնն և թէմականներ չեն ընդունիր զՊօղոս Վ. որ կաթուղիկոսական անդապահ ըլլայ Ազխամարայ Սթափն, ասոր համար բոլորն ալ սուրբ Տաճառին դուռը գացեր ամէնքն ալ Վան և սաղին անդին ցրուեցան, և Շաախու, Մոկայ, Խիզանու, և ուրիշ հեռաւոր և մերձակայ գաւառներէն հետզհետէ մազմաթաներ կը շինեն կը խրկեն, կը բողբոքեն Պօղոս մարդապետին համար, և կրօնապիտիւթեան սպառնալիքներ կուտան մեզի, և ինչպէս մեզ կը գրեն, կուսակալին ալ այնպէս կը գրեն. մինչև անգամ զմեզ կը կանչէ կը պատուիրէ թէ զգուշութեամբ գործ տեսէք, չըլլաց թէ ազդերնիդ կրօնապիտիւթեան խառնութիւն յարուցանէք երկիրն մէջ:

Սմին. Արքազան Պատրիարք Հօր գրեր եմ գատնք. բայց պատճառն պաշտօնական կերպիւ չը վատահացայ գրել, չըլլայ թէ քննութեան տակ ամուռի և երկիրս որ փոքր ինչ խաղաղութիւն կախի, նորէն կուսակցութիւն և խռովութիւն յարուցանուին, բայց բոլորովին լռելովս ալ դուցէ նոր կասկածներու ասիթ ըլլամ. ասոր համար հարկ համարեցայ փոքր 'ի շատ սրտակից բարեկամիդ գրելու, չէ թէ պաշտօնական կերպիւ, այլ գողանի և խոստովանարար՝ եթէ Սմին. արքազան Պատրիարք Հօր, կամ մէկ երկու ձեր սրտակից բարեկամներուն կարգալ տաք միաս չունի: Պօղոս Վ. արդէն յայտնի է, թէ անհնարին «բարկացող, խռովարար, կրօնատեսաց, և մոլեգին» մէկն է, կուզայ քաղաք, շատ անգամ «այլազգեաց տուներ, կը կենայ, & պահք կը լու-

ծէ, կնիկ կը խաղցնէ, ոսկի կը պաղցնէ » անոնց ճակատաբար « կը համբուրէ » եւ այլն, իրեն Անապատի միաբաններէն 26 ամեայ Ռափայէլ անուն երիտասարդ վարդապետին, անցած տարի այնքան ծեծեց, որ « կողերու սակորներ փչեց » կիսամեռ բեռին ձգեցին մեր վրայ, որ ժամանակ մը սուրբ Գրիգորի վանքը շահեցինք, յետ այնորիկ բերի քաղաք Սենէմ անուն այրի կնոջ տուն տարի, եւ բժիշկ կարգեցի վրան որ չորս ամէն աւելի դարմանեց, հուսկ յետոյ ճար չեղաւ վախճանեցաւ անցածները՝ չարաչար անիծելով դսպանողն իւր, որուն շատ անգամ խաչատուր անվաւեր կաթողիկոսը եւ միաբաններ այցելութեան երթալով ականատես եղան։ Մարմատու Տէր կարապետ քահանայն « հարուածի տակ մեռոյց »։ Կտուց Անապատի բաղամեայ լուսարար Գրիգոր վարդապետն քառասուն օր անոր ածէն « գերեզմաննոց պառկեցաւ ելաւ »։ Անապատայ բաղամեայ համբար ցորենոցն « ՚ի վաճառ հանեց, եւ այլադեհաց պարզեւ սրբաւ . նմանապէս եւ անասուններն , խոր մէկն ասեմ գիւղացուց մէծիւրներ ժողովեր քովն է պահեր, որով յաճախ մազպաթաներ կը շինուին , եւ Աղգային վարչութեան գլխացաւութիւն կը պատճառեն։ Ասոնց ամենուն կանխաճանօթ են Աղթամարայ միաբանութիւն եւ թէ թէ մակաները , ասոր համար երբոր անուն կուտան , աննարին յուսահատութեան մէջ կընկղմին։ Ասոնք ըստոյգ եւ անխալ, եւ աշխարհաճանօթ են, բայց մենք խոնհմութեամբ տարանք ամենուն , մանաւանդ մեզի գէմ եղածներուն, զի « գնա շահեցայց » ըստ առաքելոյն։ Այսքան ՚ի կարծոյ ծանուցեալ, մնամ վասն պատուական կենացդ միշտ աղօթարար։

Իգնատիոս Արեւելեկոսոս

Ի դեկտ. 23. 1864 Վասպուրական երէրէ յԵպիսկոպոսարանն Վան քաղաքիս .

ՆԱՍՄԱԿ Բ.

. . . Հիմայ մեր քաղաք անանկ մէկ բողոքոնոյմէ դարձեր որ տեղացի Ննի շահիր ըսված տեղ մեր քաղաքին նայելով համեստութիւն ունի , ինչու որ առաջնորդներ ուր քր երթալու ըլլան իրենց ընտանիներ յետերնին կը տանին , ինչպէս որ Աբանչեղաղործ վանքի հին առաջնորդ Պարսիկ Տիւօեան Բարդողիմոս ըսված վարդապետ երբոր առաջնորդական պաշտօնիւ հողոց վանք գնաց մէկ կին եւ երեք հատ տղայ ունէր յետ տարաւ . ալ չեմ գիտեր ասիկայ սուրբ Աւետարանի մէջ ո՞ւր տեղ գրուածի՞, կամ Եանմանադրութեան քանի՞ երբորդ կանոնի հրամանաւն է որ կընեն , տեղացս փոխ առաջնորդ Պօղոս վարդապետն ասոնց դէմ ամենեւին չի կրնայ խօսէ , եթէ որ խօսելու ըլլայ կըսեն ոչ ապաքէն քանի հատ ալ քեզի կայ , անոր ըլլայ կըսեն ոչ ապաքէն քանի հատ ալ քեզի կայ , անոր ըլլայ կըսեն ոչ ապաքէն քանի հատ ալ քեզի կայ , անոր ըլլայ կըսեն ոչ ապաքէն քանի հատ ալ քեզի կայ , անոր ըլլայ կըսեն ոչ ապաքէն քանի հատ ալ քեզի կայ , անոր ըլլայ կըսեն ոչ ապաքէն քանի հատ ալ քեզի կայ . Ասանկ բաներ զրեւ շատ մեծ սովօթ բան է , բայց ինչ ընենք մեր երիտասարդներն ալ չեմք կրնայ շահէ , եթէ որ խօսելու ըլլամք լիբօրէն մեզի կը պատասխանեն ըսելով թէ , առաջնորդ վարդապետ իշխանք որ կընեն ասոնց համար մեզք չէ մեզի համար մեզք է . Հրէից ազգ պոռնիկ կնոջ համար Քրիստոսի ըսին թէ պէտք է այս կին մեր օրէնքի հրամանաւ քարկոծեմք , բայց Քրիստոս ըսաւ թէ ձեր մէջ ով որ անմեկոծեմք , բայց Քրիստոս ըսաւ թէ ձեր մէջ ով որ անմեկոծեմք , բայց Քրիստոս ըսաւ թէ ձեր մէջ ով որ անմեկոծեմք . հիմա մեր քաղաքին մէջ անանկ անմեկ դատաւոր չկայ , որ ասանկներուն դատաստան ընէ , եւ ասանկ մէկ պոռնիկ մը դատելու կարողութիւն չունին , ինչու որ պոռնիկ ասեմի մէջ համարձակ կըսէ թէ , չէ՞ դու իմ իրիկն ես , անոր չեն կրնայ դատէլ . ինչպէս որ քանի տարի առաջ առաջնորդարանի սենեակի մէջ Օրոնու ըսուած պոռնիկ կնոջ դատը Վարեցին . Պօղոս վարդապետ յիշեալ կնոջ ըսաւ թէ , աղջիկս դաւակո ինչու այդ գէշութիւններ կընես , ամօթ է . յիշեալ կնիկ պատասխանեց թէ , ավար վար-

դասկետ ան Աստուածուց չես վարկենայ ինծի դատակա
կեսս, չէ սու իմ իրիկենս եւ այն ժողովին մէջ ներկայ
էին Քաջատուր կաթուղիկոս, քահանաներ եւ ուրիշ մար-
դիկ որ ակնանտեն են:

Եւ այս Օրոտու ըսուած կին շատ աշակերտներ ունի,
եւ իրեն բնակութեան քաղաքի մէջ տպանով անդմէ Ա-
ռաջնորդարանին մօտիկ ըլլալով Պօղոս վարդապետ ասի-
կայ երբ կրնայ Պօլիս խրիկել, թէ որ խրիկելու ըլլայ ոչ
ապարէն Պօղոսի ամեն դործքերուն ապացոյց ըլլայ անոր
համար չի կրնայ խրիկել, անդուոյս հասարակութիւն անա-
ջի կոյր յիմարներու պէս չեն, քիչ շատ մէջներին գի-
տութիւն ծաւալեր է, եւ քսնի մը տեղ ալ ընկերու-
թիւններ կան ընթերցասիրական եւ ուսումնասիրական,
եւ ասոնց ժողովի մէջ շատ խորհուրդներ կըլլայ, մին-
չեւ անգամ պատարագին վրայ խորհելով կըսեն թէ ինչ-
պէս կըլլայ որ սուրբ Պատարագին մէջ ասանկ չնացողաց
անուն կը չիշատակուի. եւ ասոր վրայ շատ երկար խօ-
սակցութիւններ կըլնեն, եւ իրենց մէջ երկրայութիւն մըտ-
նելով յուսանատութեան առիթ կըլլայ:

1871 օգոստոս 24

որ 'ի վ.ան

կ. Գ. Պ.

Վ.անայ Քաղ. ժողովոյ անդամ:

ՆԱՄՍԿ Գ.

... Ամէն մէկ խղճութիւն մէկ կողմ ձգելով այ-
սօր դերի եմ եղեր Պօղոս Վ. ի ձեռք. պատճառ իմ պան-
ՂԸխտութիւն, ոչ որ ունիմ, որուն ծանուցանեմ իմ խղճ-
ճալի միճակս:

Պօղոս Վ. Տ. Սամուէլ քահանային անխայելուչ բա-
ներ ընելով վախճանելու պատճառ եղաւ. կը հարցնես
թէ ինչո՞ւ պատճառ եղաւ. մէկ օր մեռել ծոց դբաւ,
քնացած անդ ջուր լիցուց վերան, քնացած անդ դիշեր
առնն սյօտալով ստք իաթաղվեցաւ, ինքն ալ վախցաւ:

վախնալուն պատճառն ալ այն է, որ ինչ որ կընէր յան-
կարծ կընէր. վեց ամիս բերնէն արիւն եկաւ, վեց ամիս
հիւանդ պառկեցաւ. վերջ Աստուած իմ մեղքս երեսս
զարկաւ, քահանայն վախճանեցաւ. եկեղեցիէն ալ իրա-
ւունք չտուին, երեք հազար դուրուչ պարտք թողուց.
քանի մը իշխան աղաներ ընկերութիւն գրվեցան այն
պարտք տալու համար, ութ հարիւր դուրուչ տուին.
մնացած Պօղոս Վ. թող չը տուաւ, պատճառ մէկ պարիկ
օթեւան մը ունիմ բնակելու, կըսէ թող ծախէ պարտք
տայ. ես ալ եթէ ծախէի շատ խեղճ պիտի ըլլայի, ե-
րեք անգամ Առաջնորդարան դացի, ներկայ չը հանեցին
որ իմ ցաւս իրենց յայտնէի. շատ տարակուսանաց մէջ
մնալով աղերսագիր մը գրեցի որ չըլլայ որ տունս ծա-
խես, մինչեւ մէկ երկու տարի վարձով տաս, վարձը
առնես պարտքս ասա. ինքն ալ չեմ խառնուիր պատաս-
խաներ է, պարտատէրն ալ այլազգ է. շատ ժամանակ
Առաջնորդարան դացիք են չեմ խառնուիր՝ ըսեր է. այ-
լազգիներն ալ վրաս կը խրիէ, ես ալ շատ խեղճութեան
մէջ մնացի, արդէն Քաջալին եւ Ղատիին ընտանեաց կար
կը կարէի, անով ազրուսա կընէի. էֆէնտիներն ալ կան-
չեր Պօղոս Վ. ին ըսեր էին. ինչո՞ւ այս կին խեղճ ես թո-
ղուցեր ձեր ազգին քահանայի կլինն է. դարձեալ չեմ
խառնուիր՝ պատասխաներ է. անոնք ալ ինծի իրենց հա-
ւատքին հրաւիրեցին, որ ինծի տիրութիւն ընէին, հիմա
ես անոնց վախուն տունէն ելեր եմ այս կողմ այն կողմ
անտէր կը ստըտիմ, այլ կարողութիւն չունիմ պարտե-
լու . . . :

1871 սեպտ. 7 'ի վ.ան:

Խ. Երեցիկ Տ. Սամուէլ
+ահանայի Անանեան

Հանդուցեալ իզնատիոս սրբազանին նա-
մակը, որուն մէջ Պօղոս վարդապետի այդքան
եղեռներ կ'ստորագրէր. և Կ. Գ. Պ. ի ստորագրած

Նամակը, որ Պօղոս վարդապետի անբարոյականին հրապարակական կերպարանքը կը յայտնէ. զարմանալի են և յատուկ ուշադրութեան արժանի, վասն զի երկուքի մէջն ալ Աթմամարայ Ս. Խաչատուր «անվաւեր» կաթողիկոսը վկայ կը կոչեն. բարեբաղդաբար նորին սրբազնութիւնը՝ այսօր ներկայ է, Պօլսոյ Պատրիարքարանի մէջ, եթէ Աստուծոյ դատաստանը միտք բերէ, անշուշտ ճշմարտութեան վկայութիւն մը կուտայ. բայց դժբաղդաբար նա ևս զՊօղոս վարդապետ պաշտպանելու և վանք զրկելու նպատակով գիրք մը բռնած ըլլալը կը հաստատեն. թերեւս հետեւելով ներկայ պարագայից, այսինքն բաւական է որ Խրիմեան սրբազանի հակառակորդք անօրէնութիւն մը բնեն նա համաձայն է անոնց, վասն զի Ն. Սրբազնութիւնը Ն. Սրբազնութեան հակառակորդաց պարագլուխ հանդիսանալու պաշտօն ըստանձնած է, կարծելով թէ Խրիմեանն է պատճառ, որ ինքը չ'կրնար արդարանալ և իր անարգար աթոռը ժառանգել. կամ թէ՛ ինքն Պօղոս վարդապետին՝ Պօղոս վարդապետն ալ իրեն համար պիտի նպաստէ անշուշտ. Մենք կը խոստանանք միայն առ սյժմ. և եթէ հարկ բերէ, խաչատուր սրբազանի խնդրոյն վրայ ալ տեղեկագրեր և թղթակցութիւնները զատ տետրակով մը հրատարակենք, մոտնաւորապէս Պօղոս վարդապետի դրածը, թէ ի՞նչպէս Պիւղիւլ կաթողիկոսին մահուան պատճառը այդ խաչատուր սրբազանն ըլլալը կը հաստատէ. նոյնպէս և այնպիսի գիրքերը՝ որ խաչատուր սրբազանը՝ զՊօղոս վարդապետ կ'ամ

բաստանէ: Ի՞նչ զարմանք, որ այսօր, Խրիմեան խաչել տալու օրը, իբրև Երուսաղէմի դատաւոր և Գալիլեայի թագաւոր եղեն բարեկամք միմեանց:

Ասոնք ամէնը ներկայ վարչութեան ուշադրութեան կը յանձնենք, և ազդային պատմութեան, դատաստան բնելու համար: Եւ թէպէտ Եղեանեանի համար՝ իղմիրցոց պէս, կամ Պատրիարք ձեռնու համար Պօլսոյ Կրօնական Ժողովոյ Ընդիւքին պէս, կրնայինք մենք ալ գիմել տիրող կառավարութեան ատեանը. և զՊօղոս վարդապետ խոպառ մերժել տալ վանէն ինչպէս Շապան 12 սէնէ 89 թուով Խորիճիէ վսեմ. Խաչիլ փաշայի գիրն ալ կրնան յիշել վարչութիւնը՝ թէ որքան նպաստաւոր պիտի գտնէինք Բ. Գուռը մեր գատին համար. բայց մենք չըբինք, յուսալով որ Ազգ. վարչութիւնն ալ արդարութեան դործագիր պիտի ըլլայ:

Հոս գնենք վսեմ. Խաչիլ փաշայի դրածին օրինակը.

Կրմէնի Պաթրիարխիէ
Բիւթպէթիւ Էֆէնտիմ հաղրէթիւրի

Հարաբեաթը Մէֆսէտէթ քեարանէսինէ մէսի մէսպուգ օրան իոթիտաի էսըլանէլէրի վեճճ իլէ պա էմիրնամէի սամի Աանասան Պանագրստա քեային իւշ քիլիսէյէ նազլ օրունմուշ օրան Պօղոս բահիպին օրատա տախի իգամէթի մահուբտան ապիմ օրմահաճաղը պէտանքլա քէնաուսինիս օլ հալպիտէն ուզագճա պիր մահալլէ թէպիտի լուգումը պու քէրքէ Երդում վիլանէթիստէն իննա ու իշար օրունմը վէ մերգումն մէֆսէտէթի պեր վէճճի մահարբեր պաթրիարխանէլէրինճէ տախի միւսատաղ պուլունմուշ օրմաղլա պեր միւճիպի իշար մերգումն նազլ ու իգամէսի զրմնքնտա տիկեր միւստալպ պիր

մէհալ թային պույուրմասը սիեադընսա թէղքէրէի սէ-
նապէրի թէրդիմ գըլընար :

Քի 17 շապան սէնէ 119

վէ Քի 5 թըշըրնի էվէլ սէնէ 111

Թ.

ԴԱՐՁԵԱԼ ՔԱՆԻ ՄԸ ՆԱՄԱԿՆԵՐ

1

Ի Վանսոսպ 1872, մայիս 24.

Ամենապատիւ Սրբազան Հայրիկ .

Թուէս 13 օր յառաջ ձեր Սրբազնութիւնն Մահտեսի
Գէորդ, եւ Շարան պէյերուն յայտնած էիք որ Պօղոս Վ. ը
համողեն իր հրաժարական պատուաւոր կերպով տալու :
Ըստ ձեր հրամանին Մահտեսի Շարոն պէյ տկարութեան
պատճառաւ քաղաք չ'կրցաւ երթալ . իսկ Մահտեսի Գէ-
որդ պէյ համողեց զինքն որ հրաժարական տայ՝ եւ նա
ալ ընդունեց : Սակայն երկրորդ օրը Պանիրեան, Իսաճան-
եան, Մարութեան անձանց զրդմա՛րք ետ կեցաւ . եւ
յիշեալ անձինք ապօրինաւոր կերպով ժողով մը գումա-
րեցին, եւ նախ թէ ինչու համար կանչուելնին եւ ոչ
մէկը գիտնալով գնացին շուկայէն, եւ ժողովեցան : Կը
յառաջարկեն ժողովին թէ՛ հանրագիր մը պատրաստենք,
եւ հեռագրենք Պատրիարք Հօր որ Պօղոսը տեղս պիտի
մնայ, սակայն չորս մասի երրորդ մասը յարգեց Սրբազ-
նութեանդ որոշումը, եւ չընդունել Պօղոսի տեղս կենալ :
Որոց դէմ յիշեալ անձինք իրենց պատրաստած քանի մը
նշանաւոր լիբր անձանց հետ միանալով ըսին . ո՛չ Վար-
չութիւն եւ ո՛չ Պատրիարք չենք ընդունիր, մինակ Պօ-
ղոսը չենք թողուր որ տեղէս հեռանայ : Եբբ այս անպա-
տեհ խօսքեր լսուեցաւ, շուտ մը արդարատէր մարդիկ
Պահամուռ ըողոքեցին անոնց դէմ, եւ այսպէս խառն
չփոթներով ժողով ցրուեցաւ՝ առանց որոշումն տալու :

Ուստի մենք եւս ստիպուեցանք ութն օր յառաջ
քաղաքական ժողովով հեռագրով մը ծանուցանել ձեր
Սրբազնութեան, խնդրելով որ « անմիջապէս հեռագրէք
կուսակալին որ Պօղոս տեղէս հեռացնէ » եւ անմիջապէս
զրէք իրեն որ հրաժարուած ես . սակայն հեռագրոց պա-
տասխանին դեռ չ'առնուեցաւ :

Ահա կրկին կը խնդրեմք որ 'ի սէր խաղաղութեան
անմիջապէս ժամաւ յառաջ « Պօղոս հեռացնէք » սահ-
մաններէս, որպէս զի գուշակելիք սաստիկ խռովութիւն-
ներ անհետանան : Աւելորդ կը համարիմք նորա ըրած ե-
ղևոնագործութիւններ մասնաւոր նշանակել, քանի որ
գուք ինքնին իսկ գիտէք : Կը խնդրեմք որ խնդիրնիս
չուտով կատարելու չնորհ առնենաք, որով զմեզ ձեր Հայ-
րութեան երախտապարտ կը կացուցանէք :

Ստորագրութիւնք

Քաղ. Ժողովայ եօթն անդամաց .

2

Ամենապատիւ Սրբազան Հայր .

Երկու դէմ ընդդէմ կուսակցութեան հրոսակին առ-
ջեւ իցնալով, ութնամեայ ձերունոյս ձեռքի գաւազա-
նքն հինաբար յախշտակուեցաւ . (այսինքն) կամիմ ասել
խղճամանացս ազատութիւնը բռնաբարուեցաւ յատենի
. . . եկեղեցւոյն :

Սրբազան Տէր, ես որ արդէն 'ի պաշտօնէ եւ ըստ
ձերութեան հասակի մեռեալ եմ յաշխարհի, եւ ազգային
կամ քաղաքական գործոց միջամտութիւնը քա՛ւ յինէն,
այս օրերս Պօղոսեանք, 'ի նպաստ Պօղոս վարդապետին
հանրագրին ստորագրութիւնը եւ կնիք խնդրեցին յինէն,
եւ առիս, եւ ստման եղանակ յայտնի . . . :

Ուստի ստիպեալ յարգարութիւնէ եւ 'ի խղճէ մտաց,
բողոքեմ ընդդէմ նորա, յանդորրութիւն խղճի, եւ խընդ-

րեմ զներողութիւն իբր առ այր անկարող, անկած եւ զառամեալ:

1872 մայիս 28

ի Վ. ան.

Մտամ ամենախոնար ծառայ

. . . . րահանայ.

3

Ամենազատիւ Սրբազան . . . Հայր եւ ազգասէր

Ատենակալ Տեառք Ազգ. Վարչութեան .

Ի լրոյ կիմացուի թէ, Պօղոսեան կուսակիցք քաղաքէս 'ի գիւղ շրջելով զանազան միջոցներով հանրագիր մը կը պատրաստեն Ձեր Ազգասիրութեան մատուցանելու, Պօղոս վարդապետին կրկին պաշտօն խնդրել՝ փրտած սակարի մը կենդանութեան շունչ մաղթելու պէս, որուն 'ի յարութեան յետում ծառայիցք հաւատալի կը թուի, յետ իւր այսչափ չարութեան, եւ անքաղաքականութեամբ Ազգին քաղաքականութիւնը փտանդեղէն զկնի: Տեառք, արդէն այս կղերին ի՞նչ ըլլալ դուք գիտէք, որոյ համար ժողովրդեան ողջախոն մասի կողմէն հանրագրութիւն մը պատրաստեալ նոյն փօթիցայով առ ձեզ ուղղեցաւ, նմանապէս մասնաւոր նամակաւ մասնաւոր անդեկութիւնները, 'ի սէր ազգութեան այս անօրէն մեր սահմանէն վարելու փոյթ 'ի գործ զրէք, յեշեակ կուսակցութիւնը Արժ. Վարեգին վարդապետի վերայ առ նախանձու գրալարտութիւնները բարդած են նոյն հանրագրին մէջ. սակայն առանց չափազանցութեան կրնամք ըսել թէ Նորին արժանապատուութիւնը ոչ միայն սահմանադրութեան օրինաւոր գործադրիչ, այլ եւ այս խռովութեանց ժամանակ իբրեւ խաղաղութեան հրբնչտակ մը հանդիսացաւ, այն ինչ հակառակորդաց կողմէն թէ քուէարկութեան ժամանակ 'ի գործ զրած խարդակութիւններու համար ժողովուրդ կը գրողուէր յարձակում ընել՝ յետ այնորիկ Պօղոս եւ Պօղոսեանք այն

ինչ սրբազան Պ. Հօր եւ վարչութեան վատ եւ նուառտացուցիչ խօսքեր կը կրկնէին եւ ողջախոն մասը դարձեալ գրգռեցաւ եւ առանց օրինաւորութեան վրէժխնդրութիւններ պիտի ընէր. դարձեալ նոյն Վարեգին վարդապետի ազդու խաղաղութեան յորդորներ մեղմացուցին գիբեւք, եւ այսպէս միշտ խոնհմութեամբ իւր պաշտօն շարունակեց, որ անհնարին էր ուրիշ ո եւ իցէ մէկուն այսպէս յաջող պաշտօնատարութիւն . . . :

Տեառք, Սրբազան Պատրիարքի եւ Վարչութեան դէմ հայնոյութեամբ եւ ասպտամբ շարժումներով անհաւատարիմ գտնուող մէկը՝ առ ո՞ որ 'ի պաշտօնէիցի արդար գտանիցի:

1872 յունիս 8

ի Վ. ան.

Ստորագրութիւն

13 անշուք պարտաւորեաց .

4

Ամեն . Ս . Հայրիկ եւ Ազգ . Կեդր . Վարչութեան
Մեծախնամ Տեառք .

. . . Վասպուրականը իր յառաջդիմութեան թշնամւոյն անկումը ծախհարութեամբ տօնեց, այն կարծեցեալ ան ու գողը եւ քաղաքական մեծ մեծ հեռատեսութիւնք որ զինքը կաշկանդած էին, յաջող յեղափոխութեամբ մը խաբուիլ նշմարեց, իրողութիւնք առանց առանցքէն խոտորելու դեղեցիկ շրջանի մէջ են, փրփրագէղ ալիքներ ժայռերու զարնուածի պէս ետ ետ կերթան եւ իրենց յանդգնութեան անդունդներու ներքեւ կը քաւեն, մթազին ամպերն 'ի ցրիւ եւ խաղաղութեան ծիածան աղօտ փայլելու վրայ է, օրեր անցան, այն ինչ անհանգիստ կործանողին յուղարկաւորութեան կապակիքը, որպէս զի մենք 'ի խաղաղութիւն եւ խաղաղութիւն 'ի մեզ անդրադառնար, հեռագիր հեռագրի վրայ խնդիր ինդիքի վրայ, դարձեալ ձեր ներողամտութիւնը մեր

մեծամեծ ակնկալութեանց պատուար՝ եւ կործանուողին վերականգման սատար կը լինի, մէկ խօսքով Հայրիկ ձեր ներողամտութիւն կարծած առաքինութիւննիդ, Վանի մէջ մեղք կը թարգմանուի, թշնամոյն ժամանակ մի տաք խաւարին մէջ դարան պատրաստելու եւ ճշմարտութեան զինուորներն դահավիժելու։ Տեարք ժամանակը մեծ մեծ ազդեցութիւններ ունի իրողութեանց վրայ . . . յիշեցուցինք խնդրադրով թէ « Պօղոս արքայութեան մեծ քաղաքագիտութիւն մը գործած կըլլար, » եւ այնպէս է։

* *

Սահմանադրութիւնը քուէի ցանկէն դուրս կը հանէ, ուսմունքէ եկեղեցականութենէ, արդի քաղաքականութենէ դուրս կը մերժէ վատահամբաւեալը, որոյ համար կը թողունք առաջին անցքերը՝ որք Պատրիարքարանիդ արձանագրութեանց մէջ են՝ յիշել, այլ պատրաստե՛ք ներձանագրութեանց մէջ են՝ յիշել, այլ պատրաստե՛ք ներկայացընել եւ հաստատել՝ սոյնի փոխանորդութեան օրով անցուցած ամբարիշտ վարքը. անուսումնասիրութենէ յառաջ եկած յետադիմութիւնը, եւ անքաղաքավարութենէ ազդին քաղաքականութեան վտանգելու զեղջիւղութիւնը, որոց ամբաստանութեան բողոքագրերով՝ այս օրերս կառավարութեան դուռը լեցուցաւ, ամբաստանութիւններ՝ որ « թիարանով » միայն կրնայ քառուիլ եւ ոչ թէ հարիւր հազար բնակչաց առաջնորդ կարգելով, եւ գանձներ նիւթապէս եւ բարոյապէս ի կորուստ մատնելով։ Տեարք արգարութեան առաջին պայման խրաքանչիւրոյ բոս գործոց հատուցումն է, այս արգարութեան հատուցման միշտ ակնդէտ կը մնան ամենայն ժողովուրդը Վասպուրական աշխարհին։

1872 յունիս 27 ՚ի Վան։

Յ. Գ. Տեարք, եթէ մեր աշխարհի յառաջիկայութիւնը կամ խաղաղութիւնը կը սիրէք, հետեւեալ երկու պայմաններն անհրաժեշտ են որ իբրեւ վերջարան խոնարհաբար ձեզ կը ծանուցանեմք։ Առաջին՝ Պօղոսին մեր սահմանէն « տարապայման հեռացնել, » երկրորդ զՊօղոս օ-

րինօք ռանմանադրութեան քուէն մերժող առարկութիւններն՝ զոր վեր մենք կրկնեցինք, այսինքն յանցանքներն, նոյնը պատրիարքարանէդ պաշտօնական կերպով անզույս ժողովրդեան նամակագրէք թէ սոյն պատճառներով Պօղոս քուէն զրկեալ է, եւ անա նոյն ժամայն ամէն բան վճարեալ է։

Ստորագրութիւնք

Կէ անշանց պատրաստորոց Վան Կողմի .

Յ

Ամենապատիւ Սրբազան Հայրիկ և պատկառելի Հարք Կրօնական Ժողովոյ։

Յիրաւի ո՛չ սակաւ զամանք է Վասպուրականի ժողովրդեան ողջխոհ և ազատամիտ մասին, որ այն ինչ տարիներէ հետէ առաջին բռնաւոր չարագործ Պօղոս վարդապետին լուծին ներքեւ կ'ողբար վասպուրականը իւր քաղաքական և բարոյական վիճակը և միշտ ազատութիւն և գթութիւն կ'աղաղակէր, այսօր նոյն աշխարհածանօթի համար Կրօնական ժողով ամբաստանութիւններ կը պահանջէ զայն դատապարտելու համար, և լրագիրներէն ու մանք զայն ջատագովելու և փաստաբանելու սկսած են, և որ անելի ցաւալին է առ այս սև և շահախնդիր գրիչներն ալ հին ոխակալութեանց յաղուրդ տալու մտօք Սրբազան Պատրիարքի զէմ անիմաստ բառերով վայրարանութիւններ ընել ալ յանգզնեցան, և այլն և այլն։ Արդ յիշեալ Պօղոսին անբարոյական կենցաղը և արբշիւ վարքը լրագրաց կը թողումք հանդիսիւ զբուստելու։ մենք ալ, կը փութամք առաջի առնել Ձեր Սրբազանութեանց հաւաստի անպայցեցներով որոյ շատերու ականատես և տեղեակ իսկ եմք, վասնորոյ կը թողումք Կ. Պօլսէն փախուստ, Սարգիս պատրիարքի զայն ի կարգէ լուծելու պաշտօնական յայտագիրները յիշել, կը թողումք նաեւ յիշել Պօղոսին Պոնտոսէն կրօնափոխութեան դիմելու յայտարարութիւ-

նր , մեր կը թողումք շատէն քիչ այն անցքերը որք նորա
 'ի Վլան վերադարձին տեղի ունեցան . . . (Այս տեղէն
 կ'սկսին թուով իրրեւ ամբաստանութիւն գրել որոցմէ
 շատեր ցանկին մէջ առնուած ըլլալով չը կրկնեցինք . ի
 վերջ կը յաւելուեն ըսել .) ի վերայ այսր ամենայնի թող
 ինայէ սրբազումար ժողովք այսպիսի ճիւղք առաւելեալ
 դեղձկական կենցաղավարող իփիկիւանան սնող, վայրենի
 քերտերու առաջեւ դաստիարակուող, այր ու բեն գիտ-
 նալու անկարող անուսում անձ մը 100000 բնակչօք լի
 Հայ Աշխարհի մը հովիւ կարգելը . և վերջապէս եթէ
 Երօնական ժողովոյը տրամադրութիւններ կը ներեն տա-
 կաւին՝ եկեղեցի ինչ է անգիտացող եկեղեցական մը այս-
 պիսի վիճակի մը ընտրելեաց ցանկին մէջ տեղի գտնելու .
 թող նախ այս ամբաստանութիւններէն ինքզինք անբա-
 սիբ առնէ , և միջոց մը ինք իր վայրենարարոյ սպառնա-
 յիքներով հանդերձ մեր սահմաններէն սարապայման հե-
 աանայ . . .

1872 յուլիս 26 վ.ան :

Մտորաբերութիւն 35 անչոնց :

ժ.

Ինչպէս կը տեսնուի վերագրեալ պատճեններ-
 րով վանայ ժողովուրդը յառաջներ ալ շարունա-
 կարար բողոքած է եղեր Պօղոս վարդապետի վը-
 բան . իսկ վերջերը աւելի յաճախ : Տարակոյս չկայ
 որ բազմաթիւ դրուածքներ եկած ու պահուած
 են Պատրիարքարանը կամ Ս. Խրիմեանին ձեռքը :
 կը գիտենք նաև թէ այդ գիրքերէն ոմանց ոճը
 խիստ է , և տեղ տեղ անվայել բառեր գործած-
 ուած կը թուի ընթերցողին . բայց այդ իրենց
 ստատիկ ցաւէն յառաջ եկած է : Այս տեղ գրք-

ուած քանի մը նամակաց պատճենները՝ միայն այն
 նամակներուն են , որք մեր ձեռքով եկած ու
 մատուցուած եղեր են : Պօլիս եղողներս ալ մեր
 կողմէն բողոքներ մատուցած ունինք , անանց
 պատճէնը աւելորդ թուեցաւ տեղս մէջ բերել :
 Ի հարկէ քահանայի նամակէն կը հասկցուի թէ
 Պօղոս վարդապետ ուղղը կամ ուղերու համար ըս-
 տորադրող անձինքներէն ո՞րքան այդպէս ազդե-
 ցութեանց տակ են :

Ահա թէ այնքան սոսկալի յանցանայ ու վար-
 մանց համար՝ զորս քաջ գիտէր Խրիմեան սրբա-
 զան, իբրև վանեցի . թէ վանայ քաղաքական ժու-
 ղովոյ անդամոց , և թէ ժողովրդոց այնպիսի և
 այնքան բողոքները նկատողութեան առած Ս. Խրիմե-
 եան՝ իբրև պատրիարք՝ չէր կրնար անտարբեր
 մնալ , նախ Պօղոս վարդապետին ու անոր երկու
 բարեկամ և քաղաքի առաջին կարգի անձանց կը
 դրէ որ Պօղոս վարդապետ ինքնին ետ քաշուի Ա-
 ուաջնորդական պաշտօնէն . (երանի՛ թէ այն գը-
 բերուն պատճէն ալ ձեռք բերուէր և ի լոյս ըն-
 ծայուէր) . անոր տեղ կը նշանակէ վարադ , նա
 քաղաքէն դուրս չեներ . քաղաքը կը յուզի , գե-
 ղերը իրար կ'անյնեն . Պօղոսեանք և ապօղոս-
 եանք իրարու գէժ կ'ենեն : Հուսկ ուրեմն կարմը-
 տոյց վանքը կը քաշուի իբր թէ , որ քաղաքն
 ըսել է նորէն : Հոն իր անցուցած կեանքը չենք
 ուղեր դրի առնել . բայց չենք կրնար զանց առ-
 նել որ ամէն որ քաղաքն էր նա , այդետտան ,
 ասոր անոր տունը , և ժողովք իւր սիրելեաց ժող-
 ված իր գլխուն : Հայկոյութեանց , դաւաճանու-

Թեանց, և խայտառակութեանց տեսարաններով լի էին այն տուներ և տեղերը, ուր նա կը յաճախէր. հանրագրութիւններ կը շինուէին. կառավարութեան պաշտպանութեանը կը դիմէին. մինչև փաշայի ներկայութեան այդ Պօղոսեանք սոսկալի բառերով կը խօսէին հայոց ազգի մը Ս. Պատրիարքին վրայ. և փաշան կը սառտէր զիրենք. բնականաբար Ասօղոսեանք ալ զիրենք արդարացնելու պաշտպանողական միջոցներու կը դիմէին. Պատրիարքարանը կը հանրագրէին, կը հեռագրէին, փաշայէն կը կանչուէին: Մենք 'ի ձեռին չունինք այս ամէն իրաց միջոցին եղած հանրագրութիւններ կամ հեռագրերը: Բայց կը զարմանանք թէ ինչպէս Պօլոսյ կրօնական ժողովը և Քաղաքական ժողովը նկատողութեան առած չեն անոնք. արդեօք իրիմեան Սրբազան երբէք չը ցցուց այդ գրութիւնները և չը բացատրեց այն ամէն պատճառները այդ վարչութեան, որոյ պարտքն էր տեղեկանալ, կամ «քանի որ կրօնական ժողով բողոք գրած էր այս մասին Ս. Պատրիարքին վրայ. . . և Քաղաքական ժողովը կուղէր քննել զայն. . .» — «Քանի որ Ս. իրիմեանը կը յայտարարէր խառն ժողովոյն թէ Պօղոս վ. ի վրայ քաղաքական յանցանքներ կային. անոր պաշտօնի նկատմամբ, ծանր ամբաստանութիւններ եկած էին, նա վիճակին յառաջադիմութեան և դաստիարակութեան զարգացման թշնամի էր. ևն. Սահմանադրութեան գործադրութիւնը եղած չէր վանայ մէջ. (և այդ մարդը ոչ կուղէր և ոչ կրնար գործադրել): Այս կէտերը կրօնական ժո-

ղովոյն յանձնարարած էր՝ բայց ժողովը այդ խնդիրը իր վրայ չէր առած. . . և նորին Սրբազանութիւնը պարտաւորած է եղեր խնդիրն ինքնին գործադրելու. . . » : «Եւ եթէ ուզէր խառն ժողովը այս խնդիրը կը յուղէր. . . և խնդիրը աւարտած չըլլալով՝ պէտք էր խառն ժողովը իր վերջին որոշումն ընէր: Եւ թէ ինքն՝ Ս. Պատրիարքը՝ ուր որ այս խնդիրն հասուցեր էր, կրնար անկէ ետ դառնալ ևն. ևն. . . » Այս խօսքերը արձանագրութեանէն քաղուած է, զոր հրատարեալ Քաղաքական ժողովը իբրև «բացատրութիւն ամբաստանութեանց» հրատարակեց:

Քաղաքական կամ խառն ժողովը պէտք էր քննութեան սկսէ Պօղոս վ. ի խնդիրը. բայց ինչ բրաւ, Պօղոսեանց պատասխանեց թէ «. . . Պօղոս վ. ի խնդիրը բլբլովին Ս. Պատրիարք Հօր կը վերաբերի. ուստի որ և է անօրէնութիւն նորին Սրբազանութեան վերապահուած է ընել» : Տես ինոյն բացատրութիւն: Այս բնութիւն յետոյ մի և նոյն վարչութիւնը իբրև առաջին կէտ ամբաստանութիւն Ս. Պատրիարքին վրայ կը դնէ Պօղոս վ. ի խնդիրը, թէ առանց քննութեան աքտորած է զանի:

Չենք յիշեր թէ Պօղոս վ. կարմբուրէն Անասպատ դնաց, հոն ինչ բրաւ. ելաւ քրդերու մէջ և քրդերու հետ ինչ խայտառակութեամբ և անառակութեամբ կեանքը վարեց. քաղաքական կառավարութիւնը զանազան նկատողութիւն բրաւ անոր վրայ. վերջապէս Ս. Պատրիարքի թագրիրով Բ. Դրան հրամանաւ վանայ կառավարու-

Թիւնը զանի իւշ քիլիսայի վանքը զրկեց : Նոյն Ս. Խրիմեանի Թագրիբով իւշ քիլիսայէն կարին եկաւ , կարինէն ալ վան զրկելու Թագրիբին բրաւ , և այն է « զըր գործագրեց » ներկայ վարչու- Թիւնը . ինչպէս ինքը կըսէ :

Մենք կը նկատենք որ , « Խրիմեան Ս. առանց քննութեան զՊօղոս վ. աքսորեց , և յանցաւոր եղաւ » ըստ ամբաստանիչ ժողովոյն , Խրիմեան Ս. իր այս սուրբ յանցանքով ինկաւ ահա : Բայց կը հարցնենք՝ Ասով Պօղոս վ. արդարացա՞ւ , ոչ : Անոր խնդիրը քննել պէտք էր , և մեր խնդրածն ալ այն էր ներկայ վարչութենէն , վարչութիւնը փոխա- նակ այդ օրինաւորութեան և արդարութեան ան- սալու , և հետեւեղու , շտապեց զՊօղոս վ. վան զրկել , և ահա այսօր , յունվար 10 , լսեցինք որ Բ. Դոնէն գիրն ալ բերաւ ու յանձնեց Պօղոսեանց :

Մեզ կը մնայ ուրեմն , այս տետրակը Աղդ . վարչութեան ներկայացնելէն զինի , եթէ նորէն « Կրօն » պահէ իր ըրած որոշումն , մեզ կը մը- նայ վերջինը համարել խոհեմութեան . . . և գի- մել բարձրագոյն կառավարութեան ներկայացնե- լու մեր այս կնայ և ճանախնդիրը . . . : Ալ սղլաւ պիտի մնայ մեր խիղճ մեր պատիւ ալ :

Բարոյական և սրտամտական դատաւորանքին կը մասնենք զանոնք , որ բուն պատճառ եղան Թա- զուլ , լքանիլ , մերժել զմեզ , և ստիպել Աղդ . ասենէն կարել մեր յոյսը , գարձնել մեր երե- սը . . . :

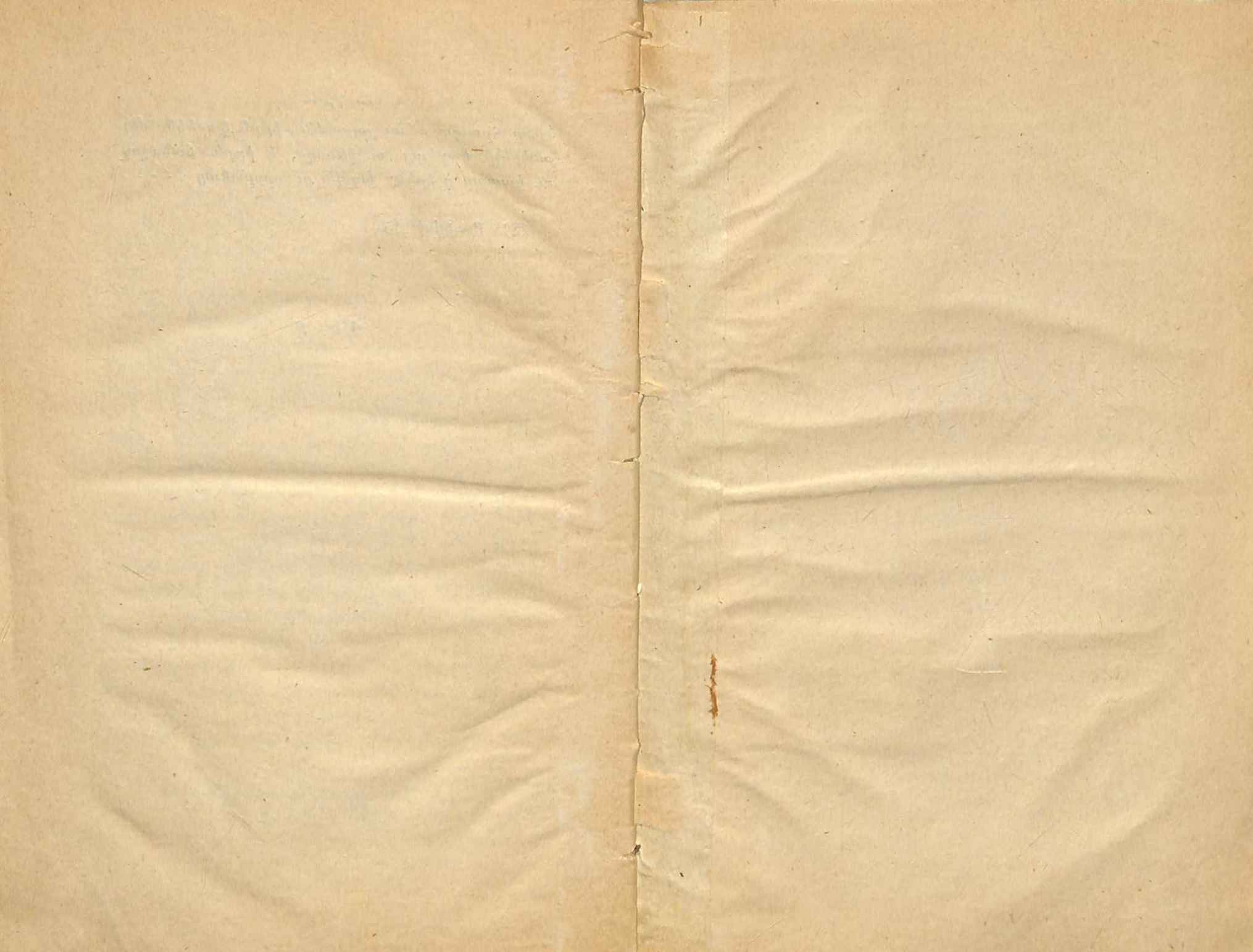
Խնդրելով Աղդ . երեսփոխաններն և սղլամիտ բանասերներէն , որ իրենց զգացմանքն ու կար-

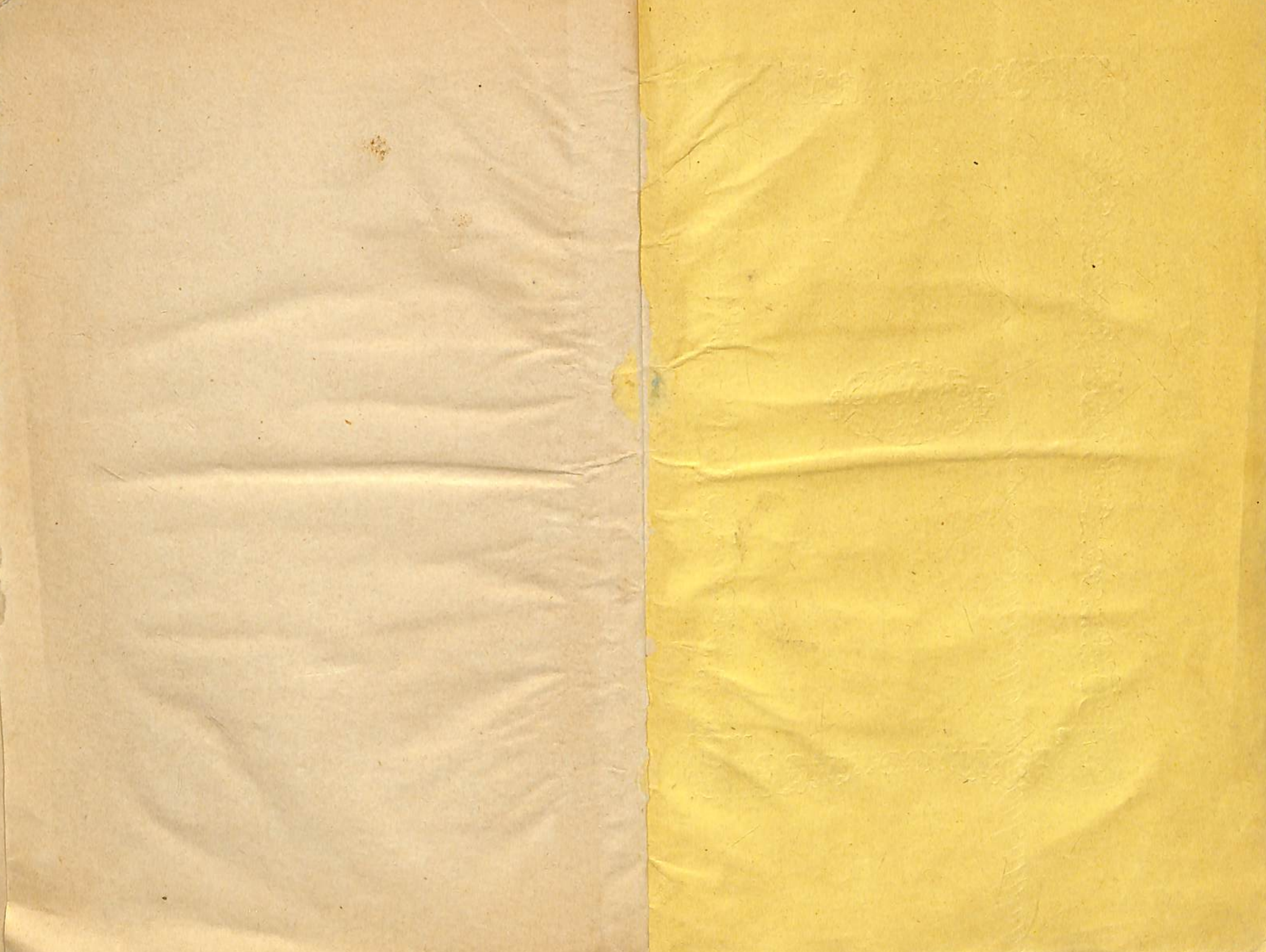
ծիրը հրատարակաւ յայտնեն , իբրև կարեկից մեր անկրելի կարեաց ու կենաց , և իբրև ճանաչող ու կատարող իրենց խղճին ու պարտեաց . . . :

1874 Յունվար 15 :

Վ Ն Ր Ձ

11

F 20002

4317

<< Ազգային գրադարան

NL0031588

(Handwritten signature in blue ink)

4123